

KÓSA LÁSZLÓ – KEVE ANDRÁS

FARKAS GYULA

★

HERMAN OTTÓ

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

300099

KÓSA LÁSZLÓ—KEVE ANDRÁS
FARKAS GYULA

HERMAN OTTÓ

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1971

MTAK

466205

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtári 6633 /1977/ sz.

TARTALOM

Kósa László: Az etnográfus Herman Ottó	7
Keve András: Herman Ottó természettudományos pályafutása	74
Farkas Gyula: Herman Ottó antropológiai és régészeti tevékenysége	125
Bibliográfia	173

Herman Ottót már életében polihisztorként tisztelték, s így tartja számon az utókor is, pedig a szó klasszikus értelmében nem volt az. Az antikvitás, de még a reneszánsz polihisztorai is elmondhatták magukról, hogy tudnak mindent, amit koruk tudománya fölölel, sőt közülük a legkiválóbbak máig szóló értékekkel ajándékozták meg az emberiséget. Egy reneszánsz tudósnak a polihisztorság a világ teljességét jelentette. Azonban századokkal később, a

19. század differenciálódott tudományosságában, valójában egyetlen szaktudományt sem foghatott át kielégítően egyetlen emberi elme, s ha mégis megkísérelte, eredményei gyakran még a nemzeti kultúra mérlegén is a tudománytörténet múzeumába kerültek.

A múlt század magyar polihistorait a hazai művelődés nagy hátrányait gyorsan behozni akaró sietség jellemezte. De az egymástól viszonylag távol eső tudományokban munkálkodó Herman Ottó hozzájuk képest is elkésett jelenség. Polihisztorsága korában anakronizmus, még akkor is az,

ha sorsának alakulása éppen azt mutatja, hogy szükség volt rá.

Hosszú életében sok energiát áldozott, hogy megtalálja helyét abban a társadalomban, amely a maga felemás viszonyaival lehetővé tette sajátos pályafutását. A beilleszkedés sosem sikerült igazán. A kortársak a tisztelet és megbecsülés mellett különcnek látták. Az is volt, nemcsak a tudományokban nyugtalanul sokfelé ágazó érdeklődésével, hanem excentrikus megjelenésével, különös szokásaival is. Életének első évtizedei egyáltalán nem predesztináltak tudósi pályára. 1835 júniusában született a Zólyom megyei

Breznóbányán. Szülőhelye szabad királyi város, de bányászatának hajdani jelentősége akkoriban már többnyire emlékekben élt. Herman Ottó apja tiszteletben álló polgár volt, foglalkozása szerint kamarai orvos, szabad idejében természetkutató műkedvelő tudós. A szülők bizonyára nyugalmas filiszter életet szántak fiuknak, de a család sorsa másként alakult, mert az apát hamarosan a Miskolc melletti Alsóhámorra helyezték. Itt éltek 1848/49-ben, és Herman Ottó, akinek gondolkodásában a forradalom és szabadságharc eszméi később a legjelentősebb helyet foglalták el, jelentkezett a honvédseregbe. Per-

sze hazaküldte a sorozó bizottság, hiszen még gyermek volt. Aztán a bukás után, nem tudni mi okból, abbahagyta addig jeles eredményel végzett tanulmányait, lakatostanuló lett Miskolcon, majd a korponai gépgyárban. Felszabadulván Bécsbe ment dolgozni, közben a politechnikum tanfolyamát hallgatta, és szorgalmasan tanulmányozta a természetrajzi múzeum gyűjteményeit. Apja hirtelen halálával azonban megghiúsult mérnöki tanulmányainak terve. Hamarosan újabb csapás érte, besorozták katonának. Ötesztendő katonáskodását nyugat-európai vándorút követte, közben egy

ideig Észak-Itáliában carbonári csapat tagjaként, később az 1863. évi lengyelországi felkelésben harcolt. Hazatérése Kőszegen nyitott balsikerű fényképészüzlettel kezdődött, majd hamarosan úgy látszott, hogy végre nyugvópontra jut kalandos élete. Megpályázta és elnyerte az Erdélyi Múzeum-Egylet kolozsvári múzeumának konzervátori állását.

A közel egy évtizedes erdélyi tartózkodás bizonyos állandóságot jelentett, de korántsem hozta a nyugalmat. Fölkészülés volt minden tekintetben: Kolozsvárt írta első tudományos dolgozatát, ott kezdte újságírói és közéleti szerep-

lését és a múzeum küldte először tudományos gyűjtőútra. Különösen ezek az utazások és a szászveszszósi kúriában töltött hónapok voltak jelentősek a későbbi évek szempontjából. Apjától örökölt természetrajzi érdeklődése, mely a legreménytelenebb esztendőekben, a dalmáciai katonáskodás alatt sem hagyta el, most újabb lendületet kapott. Kutatásainak színhelye, az Erdélyi-medence középső része, a kopár Mezőség volt. Sokat időzött a völgyek fenekén húzódó tavak mellett, melyek számára a kutatás paradicsomát jelentették. E tórendszer prehistórikus eredetű és a népi halászat

akkor még eredeti régiségében folyt rajta. A vizek és a környező ingoványok dús vegetációja különleges állatvilágnak adott ott-hont, ritkán látott vándormadarak pihentek meg a parti fákon.

Herman Ottó kedvvel dolgozott, nagyszámú preparátummal gyarapította a múzeum gyűjteményeit. Igazgatója, a kor másik neves polihisztora, Brassai Sámuel, megvédte a személyi támadásoktól, különben sem baráti, sem tudományos kapcsolat nem szövődött közöttük. Az egyéni problémák és a súrlódások azonban sokasodtak. Az újságírásba mindinkább beleízlelő Herman Ottó

egyre többször fogott tollat, és elkötelezte, magát a politikai ellenzék mellett. De a 60-as évek Kolozsvárja, bár az ország második szellemi központja, minden jelessége ellenére, haloványabb utódja a néhány évtizeddel előbbinek. A reformkorban nevelődött erdélyi tudósnemzedék tagjai ekkor már többségükben Pesten éltek. Herman Ottónak is szűknek bizonyult Kolozsvár és a fővárosba ment. Politikai és személyes sérelmeket hozott magával és a kivándorlástól alig lehetett visszatartani. A Természettudományi Társaság megbízása marasztotta itthon, fölkérték a magyarországi pókfajták

monográfiájának megírására. A munka, amelyet óriási ambícióval készített, hamarosan megjelent, és a tudományos beérkezést hozta számára határon innen és túl. Kinevezték a Nemzeti Múzeum tisztségviselőjévé, s néhány esztendő múlva mind a tudományos, mind a politikai élet jellegzetes alakja lett.

Ellenzéki újságcikkeivel hamar magára vonta a figyelmet. 1876-ban a *Mérges csók*, melyben a bűcsújáró-helyek egészségrontó volta ellen szólt, az egész világsajtót bejárta. Az orosz—török háború idején hangadója volt a közveleménynek, amely 1849 árnyát nem tudván feledni, Törökországot tá-

mogatta. Népgyűlésen és a sajtóban ellenezte Bosznia és Hercegovina megszállását, majd hamarosan hivatalosan is politikus lett.

1879-ben Kossuth személyes ajánlatára képviselőjévé választotta az árvíz sújtotta Szeged. Tizenöt évig volt képviselő ellenzéki programmal, Kossuthtal levelező, őt meglátogató, tanácsait megfogadó országgyűlési követ. Sokakkal ellentétben komolyan vállalta az ellenzékiiséget. Azon kevesek közül való volt, akik „49-es” alapról szálltak szembe a kormánypárttal. Legtöbbször a dualizmus intézményét támadta és nemzeti függetlenséget követelt, de beszélt a

főrendiház ellen, a hitbizományok eltörléséért, a törvényhatóságok autonómiájáért. Szónoklatainak mérges nyilai minden alkalommal célozták a kormánypárti korrupciót. Szóvá tette a kivándorlás ügyét, a szapora gyermekhalandóság tragédiáját, iparfejlesztést követelt. Gyakran fölszólalt művelődéspolitikai és közegészségügyikérdésekben is. A tiszzaeszlári per idején a sajtóban hallatta hangját az antiszemitizmus ellen.

A formális ellenzékieskedés nem elégítette ki. Javaslatokat készített, igyekezett mandátumát a gyakorlatban is jó ügyek érdekében használni. Ő kodifikálta például a

halászati törvényt. A Mikszáth karcolataiból és anekdotáiból ismert, többségében semmittévő országgyűlésben mindenképpen a progressziót képviselte. Képviselőtársainak nagy része földbirtokos volt vagy velük érdekszövetséges ügyvéd, de legkevésbé hozzá hasonló radikális, demokrata polgár. A politikus Herman Ottót valóban semmi sem kötötte hozzájuk. Társtalan volt és maradt mindvégig.

Az autodidakta tudós, aki egyedül szakmunkási képeztést vallhatott magáénak, távol maradt a kezdődő munkásmozgalomtól is. Amikor a 70-es évek végén Frankel

Leó és társai támaszt kerestek a polgári ellenzékben, a népszerűsége csúcsára jutott Herman Ottóval is vitáztak. Polémiájuk azonban eredménytelen maradt. Herman Ottó, bár tisztában volt a munkásosztály politikai erejével, nem volt hajlandó szövetséget kötni. Őt, aki talán egy kissé a neofiták buzgalmával, de mindig őszintén harcolt a nemzeti függetlenség eszméjéért, csak elriaszthatták a korabeli szocialista mozgalmak a család, a haza, a nemzet jelentőségét lebecsülő és a nemzetköziséget hiányosan meghatározó nézetei. Herman Ottó, aki kolozsvári újságíróskodása idején nyíltan rokon-

szenvezett a párizsi kommünnel, és egyik 1886-ban mondott parlamenti beszédében többek közt így nyilatkozott: „Én a forradalom jogosultságát mindenképpen elfogadom, azt hirdetem, mert az emberiség elnyomott részének soha sincs másképp módja, hogy a ránehezülő igazságtalan elnyomástól felszabaduljon”, elhúzódott a munkásság önálló mozgalmaitól. Korának politikai-társadalmi viszonyait ismerve e döntést aligha vethetjük szemére.

Annak, hogy a polgári haladás képviselője volt, nem mond el-
lent az sem, hogy a kor egyik legproblematisabb kérdésében,

a nemzetiségi kérdésben, helytelen nézeteket vallott. A nagy nyugati országok népeinek, az angoloknak és a franciáknak a példája lebegett előtte, akik úgy váltak nemzetekké, hogy elnyelték az országaik területén élő más népet és nyelveket.

Herman Ottó a Garam parti kisvárosban, szlovák környezetben, szepesi német szülőktől született. Ján Chalupka, a szlovák drámaírás és satirikus irodalom egyik első művelője keresztelte a helybeli luteránus templomban. Nem magyar születési helyét később igyekezett titkolni, kortársai alsóhámosi születésűnek tudták. Újság-

cikkeiről nem is szólva, alig van nagyobb munkája, melynek előszavában vagy összegző részében ne hangsúlyozná magyar voltát. Ő, aki iskolában tanult meg magyarul, nem egyszer beszélt a magyar nyelvről mint anyanyelvről. Ha arra gondolunk, hogy a múlt század társadalmi mozgalmait és a felemás magyarországi fejlődést vizsgálva, mennyit kárhoztatta történetírásunk a nemzeti feladatok vállalására alkalmatlan nem magyar eredetű polgárságot, Herman Ottó mindenképpen ellenpélda. Asszimilációja teljességgel önkéntes volt, és olyan messzemenően hasonult az általa választott

közösséghez, hogy őszinteségében nincs jogunk kételkedni. Magyar-nak lenni vonzást jelentett, érték volt számára, nem csupán adott keret, s érték maradt még az összehasonlítás próbájában is, amire volt alkalma, hiszen majdnem egész Európát beutazta. E kérdésben még az általa mélységesen tisztelt Kossuth romantikusnézeteivel is szembehelyezkedett. Míg Kossuth „...a nemzetalkotót és fenntartót, a vérben, a szív épségében, sőt ösztönben látja, én nagyrészen a történelmi tudatban keresem” — írta helyesen. Éles szavakkal hívta föl a kormány figyelmét a német birodalmi gon-

dolatot terjesztő Schulverein-mozgalom veszélyére, de hasonlóan elítélte a nemzetiségek jogos követeléseit is. Elvárta volna tőlük, hogy kollektíve úgy irányítsák sorsukat, ahogyan az övé egyénileg alakult. Felfogását leginkább a társadalmi és természeti törvények közé egyenlőségi jelet tévő szociáldarwinista nézetei erősítették.

A tudós politikus politikus tudós is volt. Népszerűségét és tekintélyét ügyesen használta tudományos célok érdekében. Így kapta a megbízatást halászati könyvének megírására. Közvetve Mikszáth Kálmánnak, sőt a tudományát tisz-

telő kormánypárti ellenfeleinek köszönhette norvégiai tanulmányútját, melyen éppen ezért — jól-lehet erre fölszólították — nem vezetőként, hanem mint egyszerű tag vett részt. Nagy teljesítménye volt az 1891-ben Budapesten rendezett ornitológiai kongresszus, amelynek sikere nyomán alakult meg a Magyar Ornitológiai Központ. Több nagyobb néprajzi kiállítás rendezését is rábízták itthon és külföldön. S bár utóbb az öregkorral fokozatosan csökkent aktivitása, változó intenzitással az általa művelt tudományokat mind tovább művelte, s az újságírói tolat sem tette le. Halála előtt egy

hónappal hagyta el a nyomdát utolsó nagy műve, *A magyar pártok nyelvkincse*, melynek előszavában a 80. évét taposó tudós további terveiről nyilatkozván többször is leírta: „akarom”. Törhetetlen testi és lelki erejére jellemző, hogy két közlekedési balesetet is túlélte, s a második is csak úgy vált végzetessé, hogy a sok fekvéstől kapott tüdőgyulladásban 1914 decemberében meghalt.

Ha mai normákat kérnénk számon, akár a tudós, akár a politikus Herman Ottótól, nagyot vétenénk. Az utókor kritikája tévedéseit megmutatva, de elsősorban értékeire figyelve idézheti leghí-

vebben alakját. Mert azok a gondolatok, amelyek a sokfelé tájékozódó tudóst minden tudományos kirándulására elkísérték, s mintegy összefogták polihisztori működését, feltétlenül értékek ma is.

A politikus a polgári haladás képviselője volt és maradt mindvégig, bár nézeteiben hordozta a felemás magyarországi fejlődés elmentmondásait is.

A tudós a tudományos haladás harcosa volt. Igaz ritkán bocsátkozott filozófiai fejtegetésekbe és nem foglalta világnézetét tételekbe, de minduntalan kitetszik műveiből materialista meggyőződése. Ez a materializmus azonban bőven

hordozott magában ellentmondásokat, először is „szégyenlős materializmus” volt, másodszor bizonyos mechanikusság jellemezte. Herman Ottó ismerte és vallotta a 19. század nagy természettudományos fölfedezéseit, az energiamegmaradás törvényét, a sejttant és a darwinizmust. Különösen a darwinizmus épült be erősen világ-nézetébe. Mindezeken kívül határozott, némelykor merev evolutionista volt. A fejlődés szükség-szerűségének nagy törvényét a tudományos kutatás minden ágában érvényesítette. A természet-tudományokra alapított nézeteinek és módszerének dús talaja volt

határtalan, olykor panteisztikus rajongásig fokozódó természettisztelete.

Végül minden tekintetben olyan tudós és politikus egyéniség volt, aki egész életét a magyarság fölemelkedésére szánta. S amennyire sikertelen volt politikusként, olyan eredményesen szolgált a nemzeti művelődést. Tudván vagy ösztönösen egy politikailag meddő korban a tudományokban találta meg az ország előrehaladásának lehetőségét.

A polihisztorokat, így Herman Ottót is, több tudomány vallja magáénak. Ha vita kerekednék

arról, hogy melyik területen alkotott legtöbbet, legmaradandóbbat, melyik tudományágat ajándékozta meg leginkább alapozó művekkel, nehéz dolga lenne a döntőbírónak. Működésének tanúi egyik ágon a rendszerező munkák, a másik ágon máig fungáló intézmény, megint másikon múzeumba és könyvek lapjaira gyűjtött ma már pótolhatatlan hagyomány, s van olyan tudományág is, mely megindulását köszönhette neki. De aki csak egy pillantás erejéig ismerkedik életművével, az is láthatja, hogy azon minden osztozkodás értelmetlen, hiszen az általa művelt tudományok mindegyikét

gazdagította alapvető munkákkal, értékes leíró anyaggal, támogatta intézményeit, munkája majd mindenütt indító, de legalább lendítő hatású volt. Való igaz, hogy a tudós sem dolgozott minden területen egyenlő intenzitással, utóbb a különféle stúdiumok fejlődése tovább differenciálta eredményeit, s így az egyes szakterületeken más-más alkotása bizonyult időállónak. S ha most mégis azt állítjuk, hogy a néprajztudomány köszönhet neki legtöbbet, nem tagadjuk másutt végzett igen fontos tevékenységét, és arra gondolunk, hogy néprajzi munkái ma is elsőrendű források, tárgyi gyűjteménye féltett kin-

csünk és hatása a tárgyi néprajzban évtizedekig meghatározó volt. Támogat bennünket a hűséges tanítvány, az életrajzíró Lambrecht Kálmán, aki elsősorban etnográfusnak tartotta mesterét. Így vélekedtek néprajzos kollégái is, s bár közte és a Néprajzi Társaság közt jóval halála előtt megromlott a kapcsolat, temetésén mégis ott díszlett az egyik koszorún a fölirat: „A magyar néprajz atyamesterének — a Magyar Néprajzi Társaság.” Két évtized múlva pedig a munkásságán nevelődött etnográfus nemzedék, mely megírta a magyar népi kultúra máig egyetlen szintézisét, a *Magyarság nép-*

3—II.

rajzát, e négykötetes művet az ő emlékének ajánlotta.

Amidőn Herman Ottó néprajzi érdeklődése föltámadt, a magyar néprajz folklór-ága olyan neves tudósokat vallott már magáénak, mint a már elhunyt Erdélyi János, s az élők közül Arany László, Kálmány Lajos és Katona Lajos. De amíg a népköltési gyűjtemények megjelentetése irodalmi közügy volt, a magyar nép anyagi műveltségének ismeretét másfél százados múlttal is csak helytörténeti és tájleíró monográfiák, statisztikai munkák nyújtották. Születtek szép leírások, pontos megfigyelések, de rendszeres adatföl-

tárás, monografikus összegzés nem történt.

Mi vezette Herman Ottót a tudományos etnográfiahoz? Nem valószínű, hogy tüzetesen ismerte a hazai előzményeket, első munkáin nem látszik, hogy hasznukat vette volna. Munkássága később vált az előzmények szerves folytatásává olyanképpen, hogy a történetírás, a földrajz és a statisztika szárnyai alatt meghúzódó néprajzi ismeretek szükségképpen eljutottak arra a fokra, hogy önálló életet kezdjenek. Mondhatjuk azt is, hogy tárgyválasztásának ösztönzői „a levegőben voltak”. Ő maga azt írta naplójába, hogy

Petényi János Salamon „népies” halnevei után nyomozva, Siófokon ragadták meg figyelmét a változatos halászszerszámok, de korábbi írásaiból kiderült, hogy már húsz esztendővel korábban a mezőségi tavakon figyelte a népi halászatot.

A véletlen elindító mozzanata mögött ott húzódott a magyar történettudomány szerveződése, az őstörténeti kutatások élénksége, és nem utolsósorban a millenniumra készülő Magyarország. Akkoriban kevesen figyeltek felelősséggel a jelen társadalmi és nemzeti bajaira. Eluralkodott az a szemlélet, amely a kort a magyar történelem egyik csúcsának tartotta. A

történetíróknak ritka alkalom kínálkozott a fölmérésre, tudni akartak mindent az elmúlt ezer esztendőőről. E gondolat jegyében készültek a sokkötetes forráskiadványok, majd a monográfiák egész sora. Nagy számban születtek a magyar történelmet bemutató, de többnyire idealizáló irodalmi alkotások, s a közvéleményben élénken éltek a különféle romantikus elképzelések a honfoglaló magyarokról. Korántsem véletlen tehát, hogy a magyar múltért lelkesedő Herman Ottó legelsőnek őstörténeti vonatkozású néprajzi témát választott.

A magyar halászat könyvének

megszületését Semsey Andor mecénási támogatása tette lehetővé. Herman Ottó négy év alatt hét hónapot töltött gyűjtőúton. Fölkereste jelentős folyóinkat, kutattott a Szernye-mocsarakban, a Drávaszög ingoványaiban, az Ecsedi-lápban, végigjárta a nagy tavak, a Balaton, a Fertő és Velenicei-tó partvidékét. Elment a Gyilkos-tóhoz, a sebes vizű hegyi patakokhoz a Szádelő völgyében és a Székelyföldön, a Szinvához a Bükkben. Anyagát a teljes magyarországi halászati kultúra bemutatásának igényével osztályozva, rendszerezve tette közzé. Polihisztori voltának, komplex érdeklődésének

talán legékesebb bizonyítéka ez a munka.

Mindjárt az első fejezet elején tíz pontba sűrítette eredményeit, amelyek mutatják vizsgálódásának égtájit. Az első pontok a történeti aspektust jelzik: a halászat recens eszközei „ősrégi idők” tanúi, következőképpen a halászat a magyarságnak ősfoglalkozása. A magyar halászat virágkora a mohácsi vést megelőző századokra esett, azóta fokozatosan csökkent a jelentősége, és a jelenben már kevés helyen folyik „őshalászat”. A következő pontok megállapításai részben századokat átfogó ismereteiből, részben a fölfedező tudós tár-

gya iránti elfogultságából adódtak. A halászok mesterségbeli tudásától lenyűgözve írja: „A régi magyar ember gondozta a halat. — A mai magyar ember irtja a halat. — Leleményesség dolgában a magyar halász ritkítja párját.” A nyolcadik pont a jelenért felelős politikus és szakember véleménye: a halászat fölvirágzása az okszerű tógazdaságtól függ. Végül módszertani álláspontját fogalmazza meg a népnyelvi adatok fontosságáról szólva és azt hangsúlyozva, hogy a magyar halászat történetét nem lehet a népi halászat nélkül tanulmányozni.

A két kötet a belclapozónak is

impozáns látvány. Több száz illusztrációja, többnyire Herman Ottó rajza, mintaszerűen példázza, hogy jó tárgyi néprajzi munka nincsen ábrák, képek nélkül. A szerző számunkra már szokatlan pátosszal, de minden póz nélkül ajánlotta művét: „Ezt a könyvet nem írta tudós ember tudósnak — a szó czéhes értelmében — kielégítésére, hanem írta egyszerű magyar ember magyar emberek okulására, általános műveltséggel bíró emberek tudásvágyának kielégítésére.” A pátosz ellenére igen szerény ez a mondat. Valójában olyan szerencsésen sikerült egyesítenie az értekező próza, a tudo-

mányos esszé és a legnemesebb értelemben vett ismeretterjesztés stíluskövetelményeit, hogy a könyvnek hasonló párja, nemhogy véle egy időben, de azóta sem igen született a szaktudományban. A harmonikus együttesben a bemutató, rendszerező fejezetek mellé szépírói teljesítménynek számító eszmefuttatások illeszkednek. A bevezető írások az ember, a társadalom és a „magyareMBER” halhoz fűződő kapcsolatát boncolgatják — szólások, népdalok, nevek segítségével közelítvén meg a tárgyat. A halászélet valóját, nehéz hétköznapijait nem száraz leírásokkal, hanem hangulatteremtő novel-

lisztikus, sőt tárcaszerű írásokkal, karcolatokkal festi. A maguk nemében önálló egységek a csikászról, a szigonyosról, a kullogóról, a székely halászokról, a pákásztanyáról vagy a Rév-Komáromról szóló fejezetek.

Az első kötet gerincét alkotják a magyar halászat múltját és jelenét tárgyaló részek: az okleveles anyag alapján kronologikus rendbe szedett adattár, mely a tárgyi emlékek és a halászat jogi társadalmi vonatkozásainak történeti gyűjteménye. A krónikás áttekintés és a jelen összevetése nyomán a szerző kimutatja, hogy melyek „a magyar történeti halász-

szerszámok”, s melyeknek van „ősrégészeti és néprajzi vonatkozásuk”. Az általa megismert, rendbe szedett és tipizált anyag csak ezután következik, amit — jóllehet a magyar néprajztudomány halászati ismeretei közel egy évszázad alatt többszörösére gyarapodtak — alapvetően senki sem változtatott meg, legfeljebb módosított rajta. Herman Ottó még majdnem abban az állapotban tanulmányozhatta a halászatot, ahogyan az évszázadokon át virult. A nagy folyam szabályozási munkálatok és lecsapolások ekkor már éreztették hatásukat, de a hetvenes évek vizes esztendei még egy kevés haladé-

kot adtak a vízi életnek. Pár évtized múlva az általa látottak egy része már csak az emlékezetben élt.

A halászat története és leírása csak egyik kötetét teszi a műnek. A második kötet, a szerző szavaival élve, a „természethistória”, a halak élettanáról szól, a hozzájuk fűződő biológiai tudományok foglalata. Végül függelékként a magyarországi halak magyar, erdélyi és szepesi német, román, szlovák és horvát nevei, valamint a magyar halászmesterség műszavai sorakoznak.

Szándékosan foglalkoztunk ilyen részletesen, szinte leltárszerűen A

magyar halászat könyvével, mert így véljük legteljesebben bemutatni a polihisztor tudós egyéniségét, s ha egyáltalán lehet rangsorolni, úgy tetszik, ez a könyv legsikerültebb, legmaradandóbb műve. Megjelenése után a tisztelők és a szakemberek versenyeztek, hogy valamelyik napilapban vagy folyóiratban magasztaló ismertetést ír hassanak róla. Az Akadémia I. Osztályának külön ülésén az idős Hunfalvy Pál mutatta be értékelő bírálattal kísérve. Olvasmányos voltával a szélesebb olvasóközönség körében is nagy érdeklődésre talált, s nemcsak a szerzőnek hozott a meglevőnél is nagyobb meg-

becsülést, de még inkább növelte a tárgyi etnográfia népszerűségét. Jelentősen bővítette a néprajzi érdeklődésű közvéleményt, s egyben serkentette a Néprajzi Társaság megalakulását is.

Tudományos hatása szerteágazó. További munkára ösztönözte Munkácsi Bernátot és Jankó Jánost, akiknek összehasonlító nyelvtörténeti és néprajzi kutatásai kiválóan kiegészítették Herman Ottó anyagfeltáró, rendszerbe foglaló tevékenységét. Nekik hármuknak köszönhető, hogy a népi halászat több évtizedig legteljesebben kidolgozott ága volt a magyar tárgyi néprajznak, s mint fentebb

már utaltunk rá, e tárgyban hasonló összefoglaló igényvel újat azóta sem alkottak. Sajátos helyzet alakult ki. Előbb született meg a nagy összefoglaló mű, Herman Ottó könyve, a magyar tárgyi néprajz alfája, s utána készültek részletvizsgálatok meg kisebb tanulmányok. *A magyar halászat könyve* a nemzetközi szakirodalomban is jelentős teljesítmény. Az országhatárokat átlépve indító példája lett a finn Sirelius a finnugor népek rekesztő halászatáról szóló nagy művének, a román Antipa Hermanéhoz hasonlóan halászattal és halgazdasággal foglalkozó vas-
kos monográfiájának, valamint a

horvát Čurčić alapvető tanulmányának.

Halászati könyvének sikere magát Herman Ottót is további néprajzi stúdiumokra ösztönözte, bár éppen a 90-es évekre esett ornitológiai tevékenységének csúcsa, ez idő tájt egyre erősebben vonzódott az etnográfiahoz. 1889-ben megalakult a Magyarországi Néprajzi Társaság, a következő évben megindult folyóirata, az *Ethnographia*. Herman Ottó a kezdetektől a pártfogók között volt, majd néhány esztendő múltán tevékenyen részt vett a társaság újjászervezésében.

Halászati tárgyak gyűjtésével

már korábban foglalkozott, s anyagának egy részét 1885-ben a nagyközönségnek is bemutatta a budapesti országos kiállításon. Ez a gyűjtemény szolgált alapjául a millenniumi kiállítás Herman Ottó által rendezett részlegének, a „történeti főcsoport” halászati és pásztorkodási részének. Kiegészítésként 1893-tól rendszeresen bővítette gyűjteményét az ország különféle vidékeiről származó pásztoreszközökkel, pásztorművészeti tárgyakkal. A kiállításnak óriási szakmai és közönségsikere volt. Később tovább gyarapodva és a párizsi világkiállításon újabb szép elismerést aratva, e gyűjtemény lett

alapja a Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményének, megváltoztatván a múzeum jellegét, mely addig jobbra tengerentúli tárgyakat vallott magáénak.

Az ezredéves kiállítás másik látványossága volt az ország távoli vidékeiről származó, eredeti minták után megépített falu. A házakat az illetékes megyék építtették, s mind igyekezett minél szebb, módosabb portát bemutatni. Az eredmény az lett, hogy majd mindegyik a legújabb, erősen uniformizálódott, „városias” paraszti építészetet példázta, s nem az eredeti, a jellegzetesen táji típusokat. A házakat tanulmányozó

ifjabb Jankó János nem tudta ezt és sietett megállapítani a magyarországi ház felnémet eredetét. Herman Ottó sem késett az ellenvéleménnyel, s ezzel kezdetét vette a magyar néprajz legemlékezetesebb vitája. Ma már tudjuk, hogy e kérdésben egyiküknek sem volt igaza. Herman Ottó a legegyszerűbb enyhelyből kiindulva különféle építményeken át megmagyarázta a háromosztatú ház kialakulását. Majd rokonította a finn *kotát* a kabai kontyos kunyhóval, és ebből származtatta a *vasalót*. Továbbá genetikus kapcsolatba hozta a csőszkunyhót a putrival, végül a bocskoros nemes kúriájá-

val. Okfejtése páratlanul szellemes és magával ragadó, de formai és véletlen egyezéseken alapul, semmiféle tudományos érvel alá nem támasztható. Persze Jankó sem vádolható azzal, amivel Herman Ottó gyanúsította, hogy a német kultúrfölényt akarta bevinni a köztudatba. Kétféle tudományos módszer csapott össze kettőjük vitájában. Herman Ottó, a rendíthetetlen evolucionista, az önálló fejlődés híve volt. Milyen remekül érvel például, midőn a nyereg-tető eredetével kapcsolatban elutasít mindenfajta spekulációt, még Bastian Völkergedanke-gondolatát is, s arra az egyszerű szükségletre

utal, hogy a víznek a tetőről le kell folynia, következésképp az ésszerűség azt kívánta az embe-
rektől, hogy a tetőt nyereg vagy kupola alakúra emeljék. Viszont Jankó János az összehasonlító tudományok mindenhatóságában hitt. Utóbb mindkettőjüknek akadtak követői néprajztudományunk művelői között. A Herman nyomában járók, bár mesterük nem merevítette dogmává nézeteit, s az összehasonlítás létjogosultságát korántsem tagadta, az egyes jelenségeket gyakran tartották speciálisan magyarnak, vagy például finnugornak. Azonban kutatásunknak ez az ága, jóllehet csökevé-

nyciben némelykor ma is kísért, háttérbe szorult. Inkább Jankó követői felé billent a mérleg, de az ő csapásán haladók sokszor és gyakran ma is túlértékelik az összehasonlítás eredményeit, megfeledkezvén a belső fejlődés lehetőségéről, a kulturális adásvétel ígézetében vizsgálódnak. Kétségkívül helytelenül cselekedett a vitára azonnal kész, harcos Herman Ottó, amidőn Jankóval szemben személyeskedett. S talán még inkább hibáztatható Jankó János, aki az ifjúság kíméletlen kritikájával elméletileg tájékozatlannak jellemezte ellenfelét, holott bizonyára maga is tudta, hogy a kor neves

etnológusai közül Herman Ottó intenzív kapcsolatot tartott Bastian-nal, Wirchowval, Lubbockkal és másokkal. Ha nem is használta, de olvasta műveiket. Igaztalanul megvádolta Jankó azzal is, hogy nem ismeri az orosz halászati irodalmat, holott ő sem ismerte kimerítően és jól tudta, hogy igen nehezen hozzáférhető.

A tárgyról tárgyra csapongó évekig folytatódó vita Herman Ottót eltávolította a Néprajzi Múzeumtól (nem a néprajztól), de tanulságos és mozgató erejű volt, megmutatta, hogy a fiatal tudomány túllépett első próbálkozásain, elhagyta a gyermek-

kort és nagy lépéseket tett a felnőtttség felé.

Herman Ottó ez idő tájt írt munkái szinte kivétel nélkül tartalmaznak néprajzi vonatkozásokat. Példának legjobban említenünk az öt kiadást megért, *A madarak hasznáról és káráról* szóló (1901), a tudományos ismeretterjesztés remeke, sajátosan gyarapította ismereteinket a magyar paraszti kultúráról. Egyes fejezeteiben a paraszti madárismeretet summázta, s az ismertető leírásokba is bele-beleszótt belőle. Megközelítése irodalmi irányú, Petőfitől, Tompától indul, példabeszédeken, magyarázó mondákon át szólásokig, közmon-

dásokig jut el. Bőkezűen szórja az ember és a madarak kapcsolatáról hosszú életen át szerzett témérdek tapasztalatát.

Ezt a munkát már a hetvenedik év felé haladó Herman Ottó írta. S igazat kell adnunk az életíró Lambrecht Kálmánnak: minden nagyszerűsége ellenére „A messze világító fárosz kialvóban volt”. Az új században született írások, de különösen az utolsó évtized termései, megfáradt öreg tudós alkotásai. A művek tiszteletre méltóak, nem hiányoznak belőlük az ötletek, a fordulatok, meg a szellemes gondolatvezetés, de a korábbi lendület már meg-

58

tört, az eredetiség erősen megfogott.

Élete végső évtizedében a pásztorokodás néprajza foglalkoztatta leginkább. A téma felé fordulása épp oly törvényszerű volt, mint ahogyan etnográfiai vizsgálatait a halászattal kezdte. Halászati tanulmányainak a rokontudományok eredményeivel összecsengő fő tanulsága az volt, hogy a magyarság vizes, folyókkal átszelt területéről származott. Figyelme következetesen fordult a pásztorélet felé, vajon milyen tárgyi bizonyítékai vannak a hajdan pusztákon legeltető vándorlásnak. Állítása szerint egy tótszentpáli

kanász faragása döbbsentette rá a *pásztorművészet* fontosságára — ezt a szót is, akár az *ősfoglalkozást*, ő alkotta — és elvállalta, hogy a halászati gyűjtemény mellé pásztortárgyakat is szerez. Útjain éppúgy, mint a halászat tanulmányozásakor, még szemlélője lehetett egy néhány esztendő múltán csak maradványaiban élő életformának. A legelőföltörések utolsó rohama előtti pásztorélet volt ez, régi pásztorépitményekkel és eszközökkel, virágzó népművészettel, még nagyszámú hazai állatfajtaival és azokhoz fűződő ismeretekkel. Csak sajnálhatjuk, hogy a birtokában levő anyagból nem született a

halászatról szóló nagy összefoglaláshoz hasonló mű.

A legérdekesebb e tárgyban az a kis ismertetés, amelyet az ezredéves kiállításon bemutatott anyag magyarázataként írt. Halászati tanulmányaiiban kibontakozó módszerét itt fejt ki teljes fejlettségében: egy vizsgált nép — jelen esetben a magyarság — őstörténetét élő ősfoglalkozásainak tárgyi része, azok díszítése, használata, illetőleg terminológiája világítja meg. De ezek a tárgyak, egyrészt összevetve a Magyarországon föltárt régészeti emlékekkel, arra is következtetést nyújtanak, hogy milyen kapcsolat fűzte a magyaro-

kat az előttük itt lakó népekhez. Másrészt e tárgyak arról is tanúskodnak, hogy a magyarság merre vándorolt, illetőleg vándorlása közben milyen népekkel került kapcsolatba. Végül az ősfoglalkozások fogalmát adnak a „történet előtti korban” romlandó anyagból készült eszközökről is. Herman Ottó e módszert általános érvényűnek, minden népre alkalmazhatónak tartotta, s egyben arra is utalt, hogy az eredet kereséséből az összehasonlítást sem szabad kizárni. Nyomában a magyar néprajztudományban évtizedekig használták azt a módszert, mely a meseter igazságának túlzásba vitelével,

a jelenségek vizsgálatánál elsősorban a helyi hagyományokhoz nyúlt, majd összehasonlítást alkalmazva a rokonnépekhez, illetőleg azokhoz a népekhez, amelyek a magyarsággal vándorlás közben feltehetőleg érintkezésbe kerülhettek, legvégső esetben más európai népek kultúrájához fordult segítségért. Ilyenformán egy ideig figyelmen kívül maradt az ezer esztendőn át körülöttünk élő, velünk kapcsolatban levő népek műveltsége.

Herman Ottó módszerének buktatói a pásztorkodásról írott két nagy könyvében mutatkoztak meg leginkább. Kétségtelenül a tudós haj-

lott kora magyarázza, hogy ezek a művek minden tekintetben elmaradtak az előzőektől, s az is igaz, hogy a kitűzött cél erőn felüli munkavállalás volt, mégis úgy tetszik, hogy a leginkább gátló akadályt a módszer elégtelensége és kritikátlan alkalmazása jelentette. *A magyarok nagy összefoglalkozásának* — így nevezte a pásztorkodást — előszavában fölvázolt terve, noha sokkötetes összefoglaló mű megvalósítását ígérte, nem közelíti meg *A magyar halászat könyvének* eredményeit. Egyes műveltségi elemeknek a — honfoglalástól napjainkig feltételezett — kontinuitását sem akkor, sem azóta nem sike-

rült bizonyítani. Herman Ottót keleti nomád romantika kerítette hatalmába, jóllehet nem volt tisztában a nomadizmus fogalmával. Már háztanulmányában előfordultak olyan föltűnő félresiklások, mint a bácskai telepese falvak rendezett házsorainak nomád hadirendből való magyarázata. Utóbb szaporodtak hasonló gondolatai. *A magyarok nagy ősfoglalkozása* című könyvében lelkesen vetette össze a homokba temetett közép-ázsiai városokból előkerült ásatag faragványokat zalai és somogyi pásztorfaragásokkal. Ókori auktorok nyomán külön fejezetben foglalkozott a szkíták nomád életmódjával.

Pótlásnak szánta a magyarok szerint hasonló, de írásban megörökíttetlen nomadizmusa helyett. Szemléletében a honfoglaló magyarság sokkal inkább lóháton élő, pásztorkodáson kívül mással nemigen foglalkozó népként élt, mint amilyennek a későbbi kutatások fényében látjuk. Sajnos, gondolatai meggyökereztek a magyar néprajztudományban a nomadizmus — valljuk meg — zavaros fölfogását és távolabb tekintve a nemzeti közvéleményben erősítették az amúgy is meglevő romantikus elképzeléseket.

Igazságtalanok lennénk, ha pásztorkodáskutatásának pozitívumai-

ról nem szólnánk. Mondott könyvében a magyarországi régészeti emlékekre támaszkodva arra keres magyarázatot, hogy a magyarok miért éppen a honfoglaláskor, az adott időben, telepedtek le mai hazájukban. Eredményei ma már semmit nem mondanak, de az indító gondolat most is megszívlelhető. A kötet gerincét pedig a magyar állattartás „köztörténete” alkotja. Herman Ottó a kezdetektől fontosnak tartotta a történeti források és a recens anyag egybevetését, szerves kapcsolását. „Mert a tárgyi résszel való tüzetes foglalkozás kimutatta a nyelvi vonatkozásokon kívül azt a nagy

igazságot, hogy a tárgyi ethnographia történelem nélkül szükségképpen ellaposodáshoz vezet — és megfordítva: a történet, megfelelő vonatkozásaiban, tárgyi ethnographia nélkül sok tekintetben homályos marad” — írta az előszóban.

Olyan neves történészeket nyert meg ügyének, mint Tagányi Károly és Takáts Sándor. Az adatgyűjtést jórészt a fiatalon elhunyt Halász Ignác végezte, de küldött anyagot Kecskemétről Kada Elek, Debrecenből Zoltai Lajos is. Így született meg a magyar állattartás történeti adattára, sűrűn egymást követő regesztákból és idézetek-

ből, amelyeket századokra és állatfajokra lebontva Herman Ottó kommentárjai kísérnek.

Tudományos munkásságának „hattyúdala” volt *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Lexikonszerűen közreadott nyelvtörténeti és népi nyelvi anyag magyarázatokkal, glosszákkal ellátva. A magyar nyelv határtalan szeretete mindvégig kísérte tudós csapongásaiban. Szótár vagy mesterszavak jegyzéke egyetlen jelentős műve mellől sem hiányzott. Harcos nyelvművelő volt, de nem új szavak alkotásával akart pótolni és frissíteni, hanem a régi magyar nyelvből és a nyelvjárásokból. A pókok

életének leírásakor a takácsmesterség műszavaival gazdagította az állattani terminológiát. Kutatásaiban mindig igyekezett hasznosítani a nyelvészet eredményeit. E gondolat jegyében született utolsó könyve is.

Úgy véljük, joggal állítottuk, hogy e rendkívüli egyéniség, aki a szó hétköznapi értelmében sem volt szobatudós, ez a fáradhatatlan gyűjtő és éles szemű megfigyelő, a magyar néprajztudomány épületén dolgozott legtöbbit. S nem sokat csorbítja érdemeit az sem, hogy elsősorban az általa föltárt és megőrzött anyagot tartjuk értéknek, nem fejtegetéseit és

következtetéseit, melyekben több volt az intuíció, mint a filológiai alaposság. Olyan fiatal tudománynál, mint a néprajz, aligha lehet hibául fölróni az első botladozásokat. De a mind több ismeret megszerzésére törekvő, a megmevedett módszereket elvető, a komplex vizsgálatokért lelkesedő tudós ma is példa. Mert végül mégiscsak polihisztor volt, a szónak abban az értelmében, hogy akár ornitológusként a madarokról, akár etnográfusként a halakról írt, korának széttöredezett világa az ő szemében csodálatos egységnek tetszett. A teljes világot akarta egyszerre több oldalról,

többféle tudománnyal megismerni. S ha a tudományok mégis versenyeznek érte, azért teszik, mert életének egyes szakaszaiban komplex érdeklődése más-más területeket vett munkába. És a 19. századból örökölt egységes világkép mellett haláláig összefogó, biztató erőként állt a magyar tudomány és művelődés fanatikus szeretete, az odaszánó meggyőződés, mely következő szavaiban legszebben kifejeződik: „Szememet nem vettem magasba, sem a külföld felé, mert valójában csak az lelkesít, ami lelkesítette régibb íróinkat, akik előljáró beszédjeikkel megmondották, hogy a nemzetnek

akarnak szolgálni, s ezt a könyvben be is váltották; én is erre törekedtem.”

KÓSA LÁSZLÓ

HERMAN OTTÓ TERMÉSZET- TUDOMÁNYOS PÁLYAFUTÁSA

Herman Ottó édesatyja, Herrmann Károly nemcsak orvos, de lelkes természetjáró és kutató is volt. Barátjának, Petényi János Salamonnak madártani adatokat szolgáltatott, aki hálából Ch. L. Brehm *Die Naturgeschichte aller europäischen Vögel* című munkájával ajándékozta meg. Később ez a könyv töltött be jelentős szerepet fia pályafutásában.

Az események különös játéka, hogy 1835-ben, épp Herman Ottó születése után alig másfél hónap-

pal érkezett Pestre az Európa-hírű madártudós, J. Fr. Naumann. Naumann házigazdája, Petényi János Salamon, a magyar ornitológia első jeles személyisége, éppen ebben az időben akart szakítani a hagyományos leíró jellegű madártani kutatásokkal, és egy nagy madárökológia megírását forgatja fejében. Most, hogy személyesen találkozott Naumann-nal, végleges elhatározásra jutott. A német tudományban ekkor zajlott a nagy forradalom: ki a múzeumokból és a laboratóriumokból a szabad természetbe! A madarakat nem holt példányok, preparátumok alapján kell vizsgálni, hanem természetes

környezetükben. E harc két vezéregyénisége Naumann és az idősebb Brehm. Kétségtelen, hogy közülök Naumann gyakorolt nagyobb hatást az utókorra. Ez a Naumann látogatta meg ismeretei bővítése céljából Magyarországot. 1835. évi utazása és Petényivel való közvetlen ismeretsége — saját bevallása szerint — további munkái megírására ösztönzőleg hatott. De éreztette hatását a magyar ornitológiára is. Petényi és Naumann csaknem kilenc hetet töltöttek együtt. Bejárták Pest távolabbi környékét, együtt utaztak a Bán-ságba, s a hosszú eszmecsere nem maradtak hatástalanok.

Ha Petényi munkája még életében jelenik meg, és egy világnyelven is, a legnagyobb nemzetközi elismerésre számíthat, hiszen a nyugati munkákat olyan fajok életmódjának leírásával egészíthette volna ki, melyekhez az utóbbi munkák szerzői nem férhettek hozzá. A magyar nyelvű kiadás pedig a helyes irányba terelhette volna a hazai érdeklődést. De nem így történt.

Petényi hatására Stetter megírja *Erdély madarai* című művét 1845-ben Herrmann Károly pedig az ő szellemében oktatja fiát, aki együtt járja a természetet atyjával Breznóbánya festői vidékén, majd a vadre-

gényes Bükkben. „A gyönyörű vidék és természet közvetlen környezetében ébredt öntudatra, minnek hatása kitörölhetetlen nyomokat rótt lelkében” — írja róla egy helyen Chernel István.

Természettudományos pályafutásának a Bükk után következő állomása Bécs. 1854-től 1857-ig tartó bécsi tartózkodása szabad idejében az udvari „Naturalienkabinet”-et látogatja rendszeresen, s ott jegyzeteket és vázlatokat készít. Így lesz figyelmes rá Karl Brunner von Wattenwyll, az akkor már neves, bár amatőr ortopterológus. Brunner oktatja Hermant és munkáit is vele illusztráltatja. Hatása

Herman első publikációin ugyan-
csak meglátszik, több írásában mes-
terének is vallja Brunnert.

Elkeseredett, amikor bécsi tar-
tózkodását kényszerű katonai szol-
gálat szakította meg. De a termé-
szetet kutató, ekkor már határo-
zottan zoológiai érdeklődésű ka-
tonát kárpótolta Dalmácia külön-
leges állatvilága, sajátos szépségű
tája, amint ezt be is vallja: Fiumé-
ben a tengerpartra érve . . . néz-
tem a sirály lenge röptét, amellyel
a hullám színét követte. Gyer-
mekéveim legszebb álma — sok
szép tengeri csiga! — beteljese-
dett.”

Raguzában szabad idejében hó-

dolhatott természetbúvár szenvedélyének, gyűjthette a csigákat, kagylókat, rovarokat . . . Egy helyen így ír erről: „Ez volt első ismeretségem a tengerrel. megszerettem, híve maradtam, bármily messzire dobott is a sors — a szárazra.” Ez a magyarázata annak, hogy amikor legkedvesebb tanítványa, Csörgey Titusz súlyos betegen tért vissza 1901-ben a katonai szolgálatból, kieszközölte, hogy a felettes hatóság öt hónapra Spalatóba küldje az Adria-parti madárvonulás tanulmányozására — ami egyúttal tanítványának az üdülést és a teljes felépülés lehetőségét is meghozta.

A keserves évek utolsó stációja Kőszeg, 1863-ban. Itt végre olyan emberrel találkozik, aki tudja méltányolni állattani ismereteit. Chernel Kálmán ő, a haladó gondolkodású, végtelen szerény földbirtokos. Hermannak Bécsben azt ajánlják, társuljon két vállalkozóval és alakítsanak „közkereseti társasági szövetséget” „fényírdai műtelep” felállítására. A vállalkozás nemsokára csődöt mondott, de a körülötte folyó per még évekig gyűrűzött a kőszegi bíróságon. Herman itt úgy meggyűlölte a fényképezést, hogy későbbi folyóiratában alig engedett fényképet közzétenni, még a Naumann-

centenáriumra szánt koszorút is inkább megrajzoltatta Vezényi Elemérrel.

Bejáratos lett a kőszegi Chernel-kúriára, ahol sokat tanult az idős Cherneltől, számára tömte ki a környéken ritkaságszámba menő ugartyúkot. Chernel hívta fel figyelmét arra, hogy Brassai Sámuel pályázatot hirdetett a kolozsvári múzeumhoz preparátori állásra. Javasolja, hogy kérvénye mellékleteként egy fehér pacsirta preparátumát küldje be. Nemcsak tanácsokkal látja el, hanem miután tekintélyes természetbarát és közéleti személyiség — ajánlólevelével hathatós támogatást is nyújtott az

állás elnyeréséhez. Ezzel elindította tudományos pályáját.

A kolozsvári állás szerény, de Herman, a nagytudású polihisztor, Brassai Sámuel mellé került. Nála jobb és hajlamaihoz illőbb mestert nem is kaphatott volna. 1864—1871 közt az Erdélyi Múzeumban dolgozott, és szépen haladt előre.

A kolozsvári évek ismertté tették nevét szakmai körökben. 1866-ban jelenik meg első tanulmánya a kabasólyomról, ír már a pókokról, s több entomológiai és botanikai tárgyú dolgozata is napvilágot lát. A Magyar Tudományos Akadémia közleményeiben jelenik meg talán legjelen-

tősebb madártani dolgozata a kékcsőrű récéről 1875-ben. Kutatásainak legfontosabb színtere ez időben a Mezőség.

Brassai munkatársait fiaiként kezeli, neveli, oktatja. „Brassai bácsi szerette korholni az ifjabbakat, leszidta keményen különösen azt, aki beszéde közben a magyar nyelv szabálya, szelleme ellen vétett” — írja Lambrecht. Ekkoriban Herman már nemcsak madarakkal, pókokkal, rovarokkal, növényekkel foglalkozott, hanem 1868-ban a pesterei Igric-barlangban a barlangi medve után ásatott; s tanulmányozta a mezőzáhi jeges halászatot is.

Kolozsvárott Brassai mellett ott voltak a segítőkész barátok, köztük nem egy későbbi nagynevű egyetemi tanár, mint pl. idősb Entz Géza, Török Aurél. Mikó Imre ágya körül és Sámi László tanár lakásán két értelmiségi kör alakult ki. Herman mindkettőnek tagja volt. Az itteni vitákon finomult tudása is. Előkerül atyja öröksége, az idős Brehm munkája, melynek szelleme sugározza be további állattani munkásságát és adja Hermannak a merészséget, hogy szembehelyezkedjék kora hazai tudományos felfogásával. A kolozsvári múzeumban eltöltött évek valóban a tanulás esztendei.

Herman kezében rohamosan fejlődik és korszerűsödik a múzeum gyűjteménye.

Nemcsak tanul, hanem tanít is: a tudomány terjesztését mindig egyenrangúnak tartotta a tudomány művelésével. 1868-ban heti két órában „taxidermiát” oktatott, s ennek során több jónevű zoológust nevelt.

A kolozsvári években szorosabb kapcsolatot teremtett már a külfölddel is. Az osztrák ornitológusok vezető egyéniségétől, Victor Tschusi von Schmidhoffentől sok hasznos útmutatást kapott, kölcsönösen kicserélték véleményeiket tudományos kérdésekről. Jelen-

tős pl. 1872-ben folytatott levelezésük a fenyőszajkó (latinul: *Nucifraga caryocatactes*) tojásaival kapcsolatos vita témakörében. Ezekben a levelekben jelezte Herman, hogy a jövőben mikroszkópon is vizsgálja a madártojások struktúráját, mit sem tudva arról, hogy külföldön éppen ebbe az irányba terelődnek a zoológiai kutatások. Tschusi részére rajzokat is készített.

Rendkívül élénk nemzetközi levelezést igényel a Mezőségen gyűjtött gazdag anyag feldolgozása. Herman Ottó maga vállalja a madarakat és a pókokat, Franuenfeldnek adta át a hártyásszárnyúakat,

Roggenhofernek (Bécs) a legyeket, Dietrichnek (Zürich) a félszárnyúakat, Frivaldszky Jánosnak pedig az egyenesszárnyúakat. Ezzel a levelezéssel és munkamegosztással nemcsak magának, de a múzeumnak is öregbítette becsületét.

1872-ben felgyűlt egyéni problémái, sérelmei miatt elhagyja Kolozsvárt és a mezőszéki Szászvesszősre gyalogol Bedőházy János barátjához. Bedőházy örömmel fogadja, noszogatja a pók-monográfia megírására. Herman segít vendéglátójának gazdaságában, előadásokat tart a megyei gazdaságkörben rovar- és madártani kérdésekről. Gyűjtő útjaira szívesen

kíséri el házigazdája fia. Ezek során kerül első ízben sor madárgyomortartalmak vizsgálatára. Szászveszszősen jut kezébe Darwin munkája, melyet nagy gonddal tanulmányoz. A kegyelemkenyér azonban nem ízlik neki, egyre bizalmatlanabb, amit nagyothallása is fokoz, és ami későbbi pályafutásában is sok akadályt gördít munkája elé. Végül összekoccan vendéglátójával.

Szászveszszősi tartózkodása idején Bécsbe utazva meglátogatta Brunnert, hogy a pókokról és az egyenesszárnyúakról írandó könyvet megbeszéljék. Megállapodtak, hogy Herman megírja az egye-

nesszárnyúakról szóló munkáját, majd gyűjtőútra indul Kamerunba. A barátai által rendezett búcsúmatiné bevételéből 1873 februárjában ismét elindult Bécs felé.

Útközben megállt Pesten, hogy elbúcsúzzék kollégáitól. A hallottak alapján Frivaldszky János és Szily Kálmán, a Természettudományi Társulat első titkára, összeültek, hogy megtanácskozzák, miként lehetne Hermant itthon tartani. Mindketten tudtak a készülő pók-munkáról. Ennek megírása érdekében szavaztatták meg a Társulattal az anyag kiegészítéséhez és a munka megírásához szükséges költségeket. Szily jól tudta

kit és miért tart vissza. Nem is csalódott, mert Herman a legnagyobb lelkesedéssel dolgozott munkáján, a Társulatban népszerűsítő előadásokat tartott, közlönyében pedig utolérhetetlen magyar nyelven írta a tudományterjesztő cikkeket. Amikor Szily 1899-ben elbúcsúzott a Társulat elnökségétől, és azt Hermannak adta át, kiemelte, hogy Herman szerezte a legtöbb érdemet a Társulat helyzetének megszilárdításában.

De térjünk vissza az események fonalához. Herman az erdélyi, a kőszegi és a bükki pókfaunát már jól ismerte, ezért az ország többi részét járta be, hogy monográfiá-

jához a hiányzó, de szükséges anyagot összegyűjtse. Vendégszerető otthonra talált a bácskai Doroszlón. Itt írta teljes elvonultságban, de annál nagyobb elmélyedéssel a könyvet. Gyűjtött Doroszló környékén, utazgatott gyűjteni Orsovától és Báziástól a Hegyaljáig, a Tátraig és a Balatonig. Közben arra is akadt ideje, hogy tudományterjesztés céljából Doroszlón olvasóegyletet alakítson.

Három év telt el azóta, hogy a megbízást kapta, és 1876-ban megjelent a *Magyarország pók-faunája* első kötete, 1878-ban a második, 1879-ben pedig a harmadik, magyar és német nyelven.

Magyarország területéről 318 pókfajt, s a függelékben még 27 kaszáspókot tárgyalt. Ebből a tudomány számára 34 az új faj.

A mű igazi és maradandó értéke abban rejlik, hogy a szerző eltér az addig szokásos faj-leírásoktól, és saját kutatásai alapján részletes ökológiai leírást is ad minden fajról. Mindenesetre merészségnek számított Naumann és az idősb Brehm elveit átültetni a rovar-tanba is. A munkát Herman saját finom rajzaival illusztrálta. Koch,

híres arachneológus így írt megjelenése után a műről: „Az eddig írt archeológiai munkák egyikében sem tárgyaltatott a

pókok életmódja oly behatóan, oly éles elmével, mint az ön művében, és emellett nem egy új, szerfelett fontos észleletet közölt olyat, amely közel huszonöt évi tanulmányaim közben még a magam figyelmét is kikerülte.”

A pók-munkát rövidesen követte a többi nagy jelentőségű munka. 1873-ban ütötte fel fejét Magyarországon a *Phyloxera*-veszedelem. A veszély leküzdésére a kormány bizottságot alakított, melynek Herman is tagja. Cikkeiben útmutatást ad, hogyan védjék meg a gazdák szőleiket a *Phyloxera* ellen, annak élettana alapján, és keményen ostromozza azokat a mechanikus

meggondolásokat, melyek több kárt okoznak, mint amennyi hasznót hajtanak.

A sikerek meghozták a biztos elhelyezkedést is. 1875. február 23-án kinevezték a Nemzeti Múzeum kutatójának, korabeli szóhasználattal „örsegédének”. 1875—79 közt kezdte tanulmányozni szellemi előfutára, Petényi hátrahagyott iratait, rámutatott azok jelentőségére, több részletet közölt is belőlük. Foglalkozott az alkalmazott madártan jelentőségével, más, kisebb madártani tárgyú tanulmányai is megjelentek, főként rendellenességekről. Közölt egy-két pókászati tanulmányt. 1877-

ben felvetette az állatvédelem gondolatát, s az egyesület létrehozásáért heves harcot vívott a későbbiekben is.

A kékcsőrű récéről írt, már említett tanulmánya legjelentősebb madártani munkája. Felfedezésével egy régóta eredménytelenül kutatott témára derített fényt. Az ornitológusok jól tudják, hogy ez a récefaj milyen rejtetten fészkel, és viszonylag nagy fészkére milyen nehéz rábukkanni. Herman írta le először fészkelését és fiókáit. A későbbi esztendőknél azután külföldi szakemberek közt került szóba a kérdés. Herman csodálkozva szólt közbe,

96

hogy hiszen ezt ő már leírta. Kollégái nem ismerték tanulmányát. A munka magyar nyelven jelent meg, s a jelenlevők szemrehányást tettek a szerzőnek, miért nem közölte valamelyik világnyelven is. Bár Herman főként a német nyelvvel szemben, mindig küzdött a magyar tudományos nyelv egyenjogúságáért, most be kellett látnia, hogy a magyar kutatók eredményei csak akkor számíthatnak elismerésre, ha azok más nyelven beszélő kutatók számára is hozzáférhetőek. A Nemzeti Múzeumban kínálkozik erre lehetőség. Elgondolása, hogy létesítsenek folyóiratot a magyar

természetbúvárok számára kettős célkitűzéssel: 1. hozzáférhetővé tenni világnyelven a magyar eredményeket; 2. a magyar tudományos nyelvet művelni. Így indult meg 1877-ben a „Természetrajzi Füzetek”, melyet évekig Herman szerkesztett, 1903-ban pedig ebből alakult a Múzeum „Annales”-e.

1878. X. 27-én Herman Ottót megválasztották Szeged képviselőjévé, ezért lemondott múzeumi állásáról. Az 1879—1890 közti években ontotta a napilapokban a politikai cikkeket, ugyanakkor a természettudományok fórumain 17 madártani, 25 egyéb zoológiai, 2 botanikai cikkel, 2 útirajz-

98

könyvvvel és 2 halászati tárgyú dolgozattal jelentkezett. Közülük voltaképp egy-kettő nevezhető csak tudományos munkának. Zoológiai szempontból néhány tényt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk.

Az első, hogy elkezdett foglalkozni a halak kutatásával, mely tárgykör aztán a néprajzhoz vezette át.

A másik fontos mozzanat az 1888-as norvégiai utazása. Többször említettük, hogy kedvelt olvasmánya az idősb Brehm könyve. Az ifjabb Brehm számos utazásának élményét és az újabb tudományos eredményeket bele-

dolgozva, népszerűbb formában új munkát írt, a híressé vált *Tierleben*. A későbbi kiadású „brehmeknek” további átdolgozások miatt már kevés közülük van a szerző eredeti munkájához, de megőrizték annak szellemét, fogalommá váltak. Hasonló magyar nyelvű munkát kíván Herman is szerkeszteni, és ezért két nagyobb utazást tervez. Egyiket az elmaradt kameruni útja helyett a trópusokra, másikat északra. A két tervből csak az utóbbi valósul meg. A Természettudományi Társulat kiküldi őt a Magyar Tudományos Akadémia és a Budapesti Hírlap támogatásával Norvégiába, sőt Trefort kísé-

100

rőnek Lendl Adolfot rendeli mellé.
1888. VI. 5-én indulnak el, eljut-
nak Tromsøig és Vardøig, VIII.
24-én érkeznek vissza Budapestre.
Útjukról számos cikkben számol-
nak be. Ezekben a néprajz keve-
redik a madártani tapasztalatokkal.
Ha nem is lett „Brehm” belőle,
de 1893-ban megjelent *Az Északi
Madárhegyek tájáról* című könyve.

Ennek a korszaknak jelentős
mozzanata a már említett Phylo-
xera-polémia.

Szólni kell népszerűsítő tevé-
kenységéről, mely széles körben
ismertté tette nevét. Írásainak ki-
tűnő stílusa mindenkit megraga-
dott. Herman nemcsak tekintélyes

külsejével, nemcsak félelmetesen kihegyezett tollával, heves vitakészségével, de népszerű munkáival is tiszteletet vívott ki.

Herman 1884-ben részt vesz az I. Nemzetközi Madártani Kongresszuson Bécsben. E kongresszus még csak kezdeményezés. Többet várt mindenki a második kongresszustól, melynek megtartási jogát Svájc kapja 1888-ra. Nézeteltérések miatt ez elmarad, de Herman közbenjárására szervezését elvállalja Magyarország 1891-re.

A kongresszus színvonalának emelésére elhatározták, hogy az összefoglaló referátumokra helyezik a súlyt. Ezek közé a referensek

közé került Herman azzal a feladattal, hogy a madárvonulás-kutatásának állásáról beszámoljon. A kongresszus Herman agilitása folytán olyan sikerrel végződik, hogy még 1934-ben is a rendkívül kritikus Stresemann így nyilatkozik róla: „...olyan kongresszus volt, amely a legváltozatosabb tudományos célkitűzések jegyében állott, és ezzel minden utána következő kongresszusnak mintaképül szolgált...”

A madárvonulás kutatása abban az időben még csak a tavaszi, esetleg őszi megfigyelési adatokon nyugodott. Egyre többször hangzott el, hogy ezek az adatok nem

felelnek meg a valóságnak, mert nem a madarak érkezési dátumai, hanem a megfigyelők első tavaszi kirándulásának időpontjai. Herman be kívánta mutatni, hogy reális eredmények csak rendszeres megfigyelésből adódhatnak. Ezért megszervezte a „minta megfigyelő hálózatot”, melynek tagjai 1890. II. 1. és V. 15. közt állandóan egy ponton tartózkodnak, és kizárólag a vonulás megfigyelésével foglalkoznak. Tizenhat munkatársat nyert meg a munkára. Ő maga Tótszentpált választotta őrhelyének. A vizsgálaton résztvevőknek a fenti időszakra fizetési szabadságot és a kutatás hivatalos elren-

delését is kieszközölte a miniszter-
től.

A kongresszus résztvevői vaskos
kötetben kapták meg a vizsgálat
részletes eredményeit (1895-ben,
magyar és német nyelven), melyet
Herman foglalt össze, s ugyancsak
ő szerkesztette a 238 oldalas kong-
resszusi beszámolót. Amikor meg-
érkeztek a kongresszus külföldi és
hazai résztvevői, azoknak máris
prezentálta Petényiről írott köny-
vét magyar és német nyelven, va-
lamint Frivaldszky elkészítette a
Múzeum hazai gyűjteményének
katalógusát (latin nyelven), Lo-
vassy pedig a tojásgyűjteménye-
két.

A kongresszus sikerének messze-
menő következményei lettek.
Együtt volt az ornitológus mun-
kaközösség, most már Herman
a szervezet állandósítására tett ja-
vaslatot. Az 1893. május 20-án kelt
rendelet megbízta, hogy terjessze
elő részletes javaslatát a Magyar
Ornitológiai Központ (MOK) fel-
állítására. Herman 1893. június
17-én nyújtotta be tervezetét, me-
lyet június 29-én kiegészített. A
tervezetet jóváhagyták, és decem-
ber 4-én már megindíthatta a
munkát. A szervezet elhelyezést a
Nemzeti Múzeum Múzeum kör-
úti épületének két földszinti szobá-
jában nyert. Feladata a szakembe-

106

rek és amatőrök által végzett madárvonulási megfigyelések begyűjtése és értékelése volt.

1894-ben Herman Ottó megindította az *Aquila* c. folyóiratot, melynek már első kötetéből kiviláglik, hogy a MOK nem pusztán vonulási adatok közlésével kíván foglalkozni.

1893—1900 közt a MOK anyaga, de főleg könyvtára egyre gyarapodott, hiszen Herman folyóiratát elsősorban külföldi folyóiratcsere céljaira használta. A fejlődést elősegítette az is, hogy Herman a külföldi madártani egyesületek példájára háromféle oklevelet adott ki, a „rendes megfigyelő”, a „leve-

lező tag” és a „tiszteletbeli tag” diplomáját.

A gyors fejlődés azonban visszahatást is váltott ki. Frivaldszky helyén a madártani osztály élén akkor már az igen képzett, nagy műveltségű dr. Madarász Gyula állt. A két kiváló tudós homlok-egyenest ellentéte volt egymásnak. A köztük levő nézeteltérésben nagy szerepet játszott az iskolai végzettségbeli különbség. Madarászt elsősorban a múzeumi anyag, míg Hermant a szabadban élő madár érdekelte; közrejátszódhott az is, hogy Madarásznak keserű emléke, hogy az általa megin-
dított „Zeitschrift für die gesamm-

te Ornithologie” csak négy évfolyamot ért meg (1884—1887), ezzel szemben látta, mennyire prosperál Herman Aquilája. Madarász nevéhez fűződik, hogy a Nemzeti Múzeum madárgyűjteményét világviszonylatban a hetedik helyre fejlesztette fel. Tudományos szempontból mindenképpen egyenlő erők birkóztak a vezető szerepért, két dudás pedig nem fért meg egy csárdában.

Ez idő tájt Herman Ottó előtt új perspektívák nyílottak. A századfordulón Darányi Ignác a mezőgazdaság fejlesztése érdekében tudományos intézeteket létesített a problémák alapos kutatására.

Darányi jól ismerte Hermant és képességeit. Istvánffy mellett elsősorban Hermant hallgatta meg. Ebben az időben már javában folytak a nemzetközi madárvédelmi egyezmény előkészületei, Darányi — akarva, nem akarva — kénytelen volt madártani kérdésekkel is foglalkozni. Herman tehát nyitott kapukat döngetett, amikor a MOK-ot felajánlotta a Földművelésügyi Minisztériumnak. A múzeumi szobák amúgy is szűkek lettek, az ellentétek közte és Madarász közt növekedtek. A nyomasztó helyzetből úgy találták meg a kiutat, hogy a földművelésügyi miniszter 1901. január 1-én átvette a MOK-

ot. Működési helyének a József körút 65. számú épületet jelölte; munkakörének pedig az eddigi feladat mellett a madarak gazdasági szerepének „pozitív alapon” való kutatását. Herman 1907-ben elkészítette magyar, német és angol nyelven a madárvédelmi egyezmények történetét.

Madarásszal még inkább elmérgesedett a viszonya, amikor volt pártfogója fiával, egyik kedves tanítványával, majd későbbi utódával, Chernel Istvánnal megíratta *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre* címmel azt a nagy madártani, főként ökológiai munkát, melyre maga

is régen készült. A munka 1899-ben jelent meg, egyidőben Madarász hasonló művének első füzetével. A támadások kölcsönösek, pedig szellemükben a két mű teljesen más és kiegészíti egymást. Még jobban elmérgesíti a helyzetet, hogy Herman 1899-ben megbírálja Madarász ceyloni kutatását.

Függetlenné vált intézetében Herman egyre több megfelelő munkatársat nyer. 1895-ben lép szolgálatba Csörgey (Uhlig) Titusz, aki legkedvesebb embere. Szolgálatkész, hasonló gondolkodású, jól rajzol és fest, ami igen fontos tulajdonság Herman előtt. Hogy a törzsgárdából csak néhányat em-

lítsünk: 1898-ban hívja magához Schenk Jakabot, hogy matematikai módszerekkel értékelje ki a vonulási adatokat; régi erdélyi barátja, Pungur Gyula is melléje kerül 1896-ban, akire viszont a népies madárnevek gyűjtését bíz-za; de gyakornokoskodnak intézetében még Szalay Elemér anatómus, Soós Lajos és mások.

Maga Herman ez időben inkább szervezési gondokkal van elfoglalva. 1891—1914 közt megjelent zoológiai munkái már csak vita-iratok, még egyik könyve is, mely *Recensio critica automatica of the Doctrine of Bird Migration* címen jelent meg 1905-ben, ilyen jellegű.

Méhely „a magyar tudományosság élő lelkiismeretének” nevezi Hermant. Megemlíthetjük a tarvarjú-kérdésben írott számos cikket, melyeket Rotschild munkájától indítva írt a Geronticus egykori magyarországi előfordulása lehetőségéről, de ezek kissé erőltetett írások.

A népszerűsítő munkával is felhagy, majd ismét megszólal az igazi Herman Ottó, amikor gyönyörű magyarsággal megírja és megjelenteti legkiválóbb népszerűsítő könyvét: *A madarak hasznáról és káráról* címmel. A munka annyira kelendő, hogy 1914-ig négy magyar, egy német és egy

angol nyelvű kiadást ér meg. Időállóságát mutatja, hogy 1960-ban újra kiadták, és ez a kiadás is rövid időn belül elfogyott. A magyar természettudományi népszerűsítő irodalomban azóta sem írtak ilyen könyvet. A munkát részben Csörgey, részben pedig Vezényi illusztrálta.

Csörgeyre bízta Herman volt mestere, Petényi hagyatékának feldolgozását; a dalmáciai megbízást már ismertettem, de volt más megbízása is számára. Mezőgazdasági intézmény lett a MOK, tehát több ilyen irányú munkásságot követeltek tőle. Ezért 1903-ban elküldte Csörgeyt a thüringiai

Seebachba a gyakorlati madárvédelem atyjához, Berlepschhez, hogy módszereit tanulmányozza és idehaza hasznosítsa. Csörgey lett így a gyakorlati madárvédelem mestere Magyarországon, Herman elgondolása alapján.

A művészeket is pártfogolja, lelkesíti Herman. Csörgeyn kívül Herman munkákat ad és irányítja Koszkolt, Nécseyt, Háryt és nem utolsósorban ennek a nemzedéknek legfiatalabb tagját, Vezényit.

Herman most már mint egy önálló intézet vezetője keveset foglalkozik a zoológiával, inkább a néprajz, az antropológia, az ősrégészet köti le figyelmét. A zooló-

giában tehát elsősorban irányító szerepét kell vizsgálnunk. Már fiatal korában kifejtette: „Az ornithológia főfeladatainak egyike az, hogy jegyezze meg a hasznos és kártékony madarakat, mert ha ezt nem teszi, pusztá időtöltéssé alacsonyul.” Ezt az elvet következetesen vitte keresztül mind a madártáplálkozási vizsgálatok szorgalmazásával, mind a gyakorlati madárvédelem bevezetésével. Első évi tiszteletdíját felajánlotta intézetének, hogy az akkor éppen kapható, ritkaságyszámba menő nagy Dresser-munkát megvásárolhassák. Ő maga nagyobb lélegzetű zoológiai munkába nem me-

rült bele, de témaválasztásai találóak voltak, és még nagyszerűbb éleslátása, mellyel egy-egy téma kidolgozására embereit megválogatta. Szívesen fogadott újszerű témákat, melyeket a „fiatalok”, ahogyan ő mondta: „fiai” felvetettek. Így történt, hogy Schenk az akkor még nagyon is vitatott madárgyűrűzést javasolta a magyar vonulási kutatás eredményesebbé tételére, hogy Lambrecht a madarak őslénytanára vetette rá magát, Greschik pedig a madarak szövettanára.

De nemcsak intézetének tudományos nivóját igyekezett fejleszteni, ugyanezt tette évkönyvével

is, melyben szívesen közölte külföldi kutatók új eredményeit.

Így örömmel fogadta Kleinschmidt jelentkezését, aki a rendszertant biológiai alapokra kívánta fektetni.

Animálta a trópusok és távoli vidékek kutatását is. Biró Lajos az ő, Fenichel Sámuel halálakor tartott gyászbeszédén lelkesült fel, és töltött éveket Új-Guineában; Almásy Györgyben egyik utódát kereste, azonban nem tudta magához kötni, de közép-ázsiai kutatásaihoz ösztönzést adott; sok tanáccsal látta el az Afrikába induló Kittenberger Kálmánt is, amikor az nála jelentkezett.

A szűk látókör messze állott Hermantól. Szívesen fogadta, ha valaki intézetében más témával is foglalkozott. Így született meg a Madártani Intézetben (a MOK későbbi neve) Pungur tücsökmonográfiája, vagy Lambrecht disszertációja a magyar malomról.

Csörgey esetében már láttuk, hogyan gondoskodott Herman „fiairól”. Az egészségi állapotával küszködő Schenknek is kerített vidéken, Sajókazán nevelői állást, hogy ezzel jövedelmét is gyarapítsa. A rendes évi jutalmon kívül nevezetesekek voltak Herman szilveszteri „kapkodtatásai”, amikor

a terem végébe állította a fiatalokat, a maradék intézeti pénzt az asztalra öntette, majd háromra ki-ki annyit „kapkodott” abból, amennyi ügyességéből tellett.

De Herman olykor esendő ember is volt. Közvetlen tanítványai, — tudjuk — sokat panaszkodtak erőszakossága miatt. Fiatal külső munkatársát, Warga Kálmánt azért tiltotta ki intézetéből, mert egyik népszerű cikkében megcsípkedte őt, hogyha a hím őszapó elnevezést használja, miért nem „őszanyó” a tojó? Lambrechtet megbízta, hogy egy külföldi kutató kérésére állítson össze irodalmat. Lambrecht eleget tett a megbízásnak, és

rövidesen saját neve alatt megküldte a kívánt anyagot. Amikor Herman ezt megtudta, Lambrechtnek sírva kellett könyörögnie, hogy el ne bocsássa. Ennek ellenére senkiben sem kevesbedett a Herman iránti tisztelet és hűség, sőt Lambrechtben megtalálta élete leg-hívebb krónikását is.

Lamrecht — 1920-ban kiadott könyve előszavában — így jellemzi Hermant: „Herman Ottó nemcsak szóbeli, de írásbeli megnyilatkozásaiban is mindenkor szubjektív volt. Ez a lírai szubjektivizmus a tudósban ritka, talán nem is mindig helyénvaló, de Herman Ottó lényegéhez elválaszt-

hatatlanul hozzátartozik . . . Egyéniségében a legparadoxabb ellentétek találkoznak, és minden élességük ellenére is harmonikus egységgé olvadnak össze . . .” Valóban ez volt Herman Ottó, és a mérleg serpenyőjét nem a pillanatnyi sikerek vagy kudarcok billentik meg, hanem gondolatainak, munkáinak időállósága. Hermannak a biológiára gyakorolt hatása felmérhetetlen. Nézzünk csak körül alkotásai közt: intézete áll, ugyancsak áll a tihanyi Biológiai Kutatóintézet, melynek gondolatát ő vetette fel először; működik Zágrábban a Horvát Madártani Intézet, mely Herman hathatós

pártfogásával valósulhatott csak meg. Ma is megjelennek az általa indított folyóiratok, az Annales és az Aquila. Szakmunkái ma is jól használható adattárak. Azokra a munkákra, melyeket maga csak tervezni, de megírni nem tudott, talált szerzőket, akik maradandóan megvalósították. A beható irodalmi tanulmányoktól idegenkedett, de a madártan pulzusán tartotta a kezét, és intézetét is úgy szervezte meg, hogy az mindig korszerű témákkal tudjon foglalkozni; végül népszerű könyveit még ma is mindenki szívesen olvassa.

KEVE ANDRÁS

HERMAN OTTÓ
ANTROPOLÓGIAI ÉS RÉGÉSZETI
TEVÉKENYSÉGE

Herman Ottó természettudományos világnézetének kialakításában szerepet játszottak a múlt század közepének olyan antropológiai szempontból is jelentős eseményei, mint Darwin műveinek megjelenése 1859-ben, majd 1871-ben, 1881-ben létesül Budapesten világviszonylatban a negyedik ember-tani tanszék, melynek vezetője Török Aurél, és 56 éves, amikor Dubois 1891-ben Jáva szigetén megtalálja a *Pithecanthropus erectus* maradványait.

A múlt század végén fejeződik be a természettudományoknak az a korszaka, amikor egy ember már képtelenné válik arra, hogy akár egyetlen tudomány összes eredményeiről is képet tudjon alkotni magának. Ebben az időszakban zajlik le hazánkban a honfoglalás ezredik évfordulójának megünneplése. Nem valószínű, hogy a társadalmi eseményekre is oly hamar reagáló Herman Ottó ezen események bármelyikének hatása alól is ki tudta volna vonni magát.

Életének is voltak azonban olyan eseményei, amelyek bőven szolgáltattak okot arra, hogy fi-

126

gyelme az antropológia és ősrégészet irányába terelődjön.

Az 1864—72 közötti kolozsvári tartózkodása alatt gyakori vendége volt azoknak az összejöveteleknek, amelyeket vasárnap délutánonként Sámi László kollégiumi professzor Farkas utcai lakásán tartottak, és ahol személyes ismeretséget kötött Török Auréllal. A kolozsvári professzor, az antropológia egyik legkiválóbb magyar művelője lett később a Budapesti Egyetem Embertani Intézetének vezetője.

1865 nyarán az Erdélyi Múzeum-Egylet megbízásából részt vesz a magyar orvosok és természet-

vizsgálók pozsonyi vándorgyűlésén, ahol a tudományok sok kiváló egyéniségével ismerkedhetett meg, így többek között Rómer Flórissal és Lenhossék Józseffel, a kiváló anatómussal és antropológussal.

1868 őszén a pesterei Igric-barlangot keresi fel, ahol a barlangi medvének, az ősember egyik legfélelmetesebb ellenfelének lelőhelyét ismeri meg. Az 1873-as szászvesszősi tartózkodása alatt Darwin és Haeckel munkáit tanulmányozza. 1875-ben a budapesti Nemzeti Múzeumban Pulszky Ferenc amatőr régész igazgatósága alatt dolgozik. 1885-ben

lillafüredi otthonából gyakran el-
látogat a Szeleta-barlang bejára-
tához, hogy gyönyörködjék „az
ásó nyomán kiforduló szebbnél-
szebb őseMBERI kőszerszámok-
ban”.

1888-ban a sarkkőri madárélet
tanulmányozására indulva június
8-án felkeresi Berlinben Rudolf
Virchowot, a híres patológus-
anatómust, akinek az őseMBER és
előseMBER körül folyó vitában ki-
magasló szerepe volt. Észak-euró-
pai útja során közelebbről meg-
ismerkedik a lappokkal, akikről
bőséges embertani anyagot gyűjt,
de ásatag csontokat is hoz haza.

1894-ben a Néprajzi Múzeum

élére — Xanthus János halála után — ifj. Jankó János kerül. Eredetileg Herman Ottót akarták, Wlassics Gyula akkori kultusz-miniszter fel is ajánlotta neki az igazgatói állást; az előző igazgató fizetésénél nagyobb illetmény biztosításának elmaradásán múlt, hogy nem őt nevezték ki.

Az 1889-ben létrehozott Magyarországi Néprajzi Társaság egyik szakosztálya volt az ősnéprajzi vagy paleontológiai szakosztály, amelynek egész munkakörét csaknem egyedül Herman Ottó látta el. 1893-ban a miskolci diluviumból kimutatta a pleisztocénkori ősember első magyarországi kő-

szerszámain. Kétségtelen, hogy antropológiával elsősorban az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmából kerül szorosabb kapcsolatba, amely azután éles viták kiindulópontja lesz.

Mégis úgy tűnik, hogy ez a kapcsolata akkor kezdett komolyabbá válni, amikor áttért az etnográfia művelésére. Ennek a megítélésénél elsősorban Waitz hatásával kell számolnunk, aki hatkötetes nagy munkájában a fizikális antropológia egy részeként említi az etnográfiát és etnológiát. Virchow egész működése is szorosan összeforrt a néprajzzal, antropológiával, archeológiával. Nyilván ezért is

kereste fel őt Herman sarkkőri utazása alkalmával. A bécsi Anthropologische Gesellschaft meghívására 1896 februárjában Bécsbe utazik, és ott bemutatja ősfoglalásokkal kapcsolatos anyagát.

Meghitt barátja Finsch Ottó német ornitológus is, aki 1904-től kezdve a braunschweigi néprajzi múzeum igazgatója, s antropológiai tanulmányokkal szintén foglalkozott.

Antropológiai érdeklődését bizonyítja, hogy etnográfiai könyvespolcán megtalálható volt Anders Retziusnak a finnekről írott könyve és Ripley antropológiai munkája is.

Herman Ottó antropológiai jellegű munkásságának megértéséhez tudnunk kell, hogy szenvedélyes vitatkozó volt, aki végsőkig kitartott egyszer kimondott vagy leírt álláspontja mellett. Küzdelmes élete bizonyos mértékben merevvé tette; ennek tulajdonítható, hogy tudományos véleményét, nézeteit sohasem revideálta. Ezzel tiszteletet és megbecsülést is szerzett magának, de ugyanakkor a meggyőzőhetetlen különc hírébe is keveredett. Ez az oka annak, hogy az a hatalmas irodalom, amelyet róla írtak, nagyon sok vitatkozó jellegű munkát foglal magába.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy nemcsak vitairatai, de antropológiai jellegű írásai is meglehetősen sok szubjektív elemet tartalmaznak.

És még egy nagyon fontos tényt kell megemlítenünk. Az életével foglalkozó közlemények mind hangsúlyozzák a magyar nép és a magyar föld iránti határtalan vonzalmát és szeretetét. Minden fénykedése hazájának kulturális telemelkedése érdekében történt. Éppen ez készítette arra, hogy a magyar tudomány elmaradottsága miatt sokféle munkába fogjon és több tudományterületet műveljen. Pályája vége felé azonban

a tudomány fejlődése és Herman egyénisége között olyan ellentmondás jött létre, amelynek a feloldására az idős tudós már nem volt képes. Ebben az időben vitatkozó hajlamának erősödésében igazságszeretetén kívül ez játszotta a legnagyobb szerepet.

Herman Ottó antropológiai tevékenysége egyrészt etnikai antropológiai jellegű, s az élő magyarság megismerésére irányult. Ez főként *A magyar nép arcza és jelleme* című munkájában jutott kifejezésre. Másrészt az ősember magyarországi felkutatására vonatkozó munkássága több kisebb közlemény

megírásához, és nem utolsósorban az ősemlék leleteinek, eszközeinek magyarországi felfedezéséhez vezetett.

A jellegzetes magyar típusok ábrázolásának igénye nem Herman Ottónál figyelhető meg először. 1893 tavaszán Munkácsy Mihály megbízást kap a magyar kormánytól az épülő új Országház számára hatalmas, a honfoglalást ábrázoló történelmi festmény elkészítésére. Ez a festmény Párizsban készül. A magyar közönség Munkácsy művét a „magyar típus” ábrázolásának szempontjából bírálta. A nagyközönség véleménye — Bartucz szavait

idézve — az volt, hogy a „képncik a fajtípust illetőleg hitele nincsen”. Így vélekedett Herman Ottó is. Az észrevétel jogos volt, noha nehéz egy művésznek olyan képet festeni, amelyen a jellegzetes magyar arcok megjelenítése mindenki meglegedését vívhatná ki, egyszerűen azért, mert az ízlés és a magyar típusról alkotott elképzelés igen sokféle. A magyar típus többféle, és mindenki azt tartja a legjellegzetesebbnek, amelyik tapasztalatán alapuló elképzelésének a legjobban megfelel.

A századforduló előtt többen foglalkoztak az élő magyarság tanulmányozásával. Jankó kalota-

szegi típusokról írt könyvét éppen Herman Ottó ismertette, s azt is meglehetősen elmarasztalta. Az volt a véleménye, hogy a tehetséges fiatal kutató nagyon felületesen tárgyalta a problémákat, „kalotaszegi tatár típusai” nem felelnek meg a valóságnak, fényképfelvételeinek elkészítési módja rossz.

A magyarságot embertani szempontból ebben az időben tökéletesen megismerni nem lehetett, mivel akkor még meglehetősen kevés adat állott rendelkezésre.

Ez különösen akkor tűnt ki, amikor a Párizsban 1900-ban megrendezésre került világkiál-

lítással egyidőben megszervezett XII. nemzetközi antropológiai és régészeti világkongresszusra a Magyar Nemzeti Múzeum Jankó Jánost küldte ki, hogy ott a néprajzi osztályt képviselje. Ugyanazon időben a földrajztudósok is rendeztek külföldön kongresszust, és a hazai sajtó az arra induló két magyar kutatót azzal támadta, hogy „hol az ő tudományos balasztjuk, mely nélkül tudományos sokadalomra eljárni tilos?”. Jankó Jánost ez érzékenyen érintette, és jöllehet a kongresszus megtartásától már csak mindössze néhány hét választotta el, azonnal hozzáfogott, hogy a kifogásolt hiányt

antropológiai téren is pótolja,
„s a világ szeme előtt ne üres kézzel legyen kénytelen megjelenni”.

Jankó, aki ebben az időben csak az 1898-ban osztják földön gyűjtött, valamint a feldolgozás alatt levő Balaton-vidéki etnikai anyaggal rendelkezett, szeretne volna a *Balatonmelléki lakosság anthropologiája* című munkáját elkészíteni. Mivel a kongresszus megtartásának ideje vészesen közeledett, már nem volt lehetősége arra, hogy a teljes anyagot értékelje és azt vigye magával Párizsba. Kénytelen volt beérni azzal, hogy felvételei közül a sokszorosításra alkalmasakat a megvizsgáltak ne-

140

vének és legszükségesebb antropológiai adatainak feltüntetésével, rövid történeti bevezetéssel el látva a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának kiadásában megjelentesse. A kongresszus megnyitásáig még így sem jelent meg az anyag nyomtatásban, és ezért előadása alkalmával nem is a később szétküldött nyomtatványt mutatta be, hanem csak 48 egyénről készített eredeti fényképfelvételeit.

Az antropológusok reagálása az említett kiadványra eltérő volt. Lenhossék Mihály véleménye szerint, „Jankónak a Balaton mellékéről vett sorozata nem nevez-

hető sikerültnek”. Max Bartels német antropológus viszont nagyon kellemes meglepetésnek tartotta és kívánta, hogy további szerencsés folytatása legyen. John Boddoe angol antropológus örömmel üdvözölte, és azon elhatározását fejezte ki Jankónak írt levelében, hogy azt a Nagybritanniai Embertani Társulatban, melynek egyik alelnöke, bemutatja. Semayer elismerte, hogy a fénykép-felvételek kívánnivalót hagynak maguk után, de úgy vélte, hogy a vizsgálati anyag részletes feldolgozása után elsőrangú tudományos anyagként fogják azt kezelni. Sebestyén Gyula a ki-

választásban követett eljárást tartotta hibásnak.

A polémiára mindenkor hajlamos Herman Ottó Noviban töltött nyaralásának idejét arra használta fel, hogy 1902-ben megírta *A magyar nép arcza és jelleme* című munkáját, amelyben könyörtelenül kipellengérezte Jankó János kiadványát. A könyv megírásában saját elhatározásán kívül szerepe volt barátai unszolásának is, de valószínűleg szerepet játszott Jankó iránti számtalan fenntartása is.

Első pillanatban úgy tetszhet, hogy Herman Ottót ennek a munkájának a megírására Jankó János

kifogásolható felvételei készítették. Ha azonban tüzetesebben megvizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy erre inkább más okok készítették. Bartucz szerint Herman Ottót elsősorban az ingerelte fel, hogy Jankó János kiadványa keresztezte és megelőzte az ő ilyen irányú elképzeléseit és terveit.

Kétségtelen, hogy Jankónak minden jóakarata mellett sem lett volna szabad olyan hamar és főleg olyan felületesen elintézni a kiadvány sajtó alá rendezését, mert ezzel jogosan váltotta ki az elítélő kritikát.

Úgy gondoljuk, teljesen felesleges lenne a nagy vitát kiváltó

könyv részletes bírálata, hiszen annak idején ezt több szerző megtette. A bírálatok nem voltak mentesek a túlzásoktól, például Fadrusz János véleménye szerint Herman könyve a magyar nép meggyalázása.

Bár Török Aurél véleménye nyomtatásban nem jelent meg, Semayer munkájában megemlíti, hogy Jankó kiadványát ő is rossznak tartotta. Igaz, Herman Ottó munkájáról is az a véleménye, hogy „tudományos munka számba egyáltalában nem jöhet”, jóllehet Herman „zseniális formaérzéssel” mutatta ki az „igazi magyar typusokat”.

Az antropológusok megdöbbenve álltak Herman könyve előtt. Elismerően csak azok nyilatkoztak, akik más szakterületen dolgoztak, így Alexander Bernát és Vámbéry Ármin. Kétségtelen, hogy a legerősebb kritika Semayer és Dobsa részéről érte, akik Herman Ottó hangvételét és stílusát átvéve igyekeztek megvédeni a koránt elhunyt Jankó Jánost.

Az egyik „céhbeli” bíráló tehát Dobsa volt. Mint Török Aurél tanársegédje vette sorra a munka egyes fejezeteit, és legfőképpen azt kifogásolta, hogy Herman a szemnek olyan nagy jelentőséget tulajdonít. Antropológiai fel-

készültségével kapcsolatban megjegyzi: „Ennek a nagy elismerést kivívott könyv írójának az anthropológia iránt nincs érzéke, azt kicsinyli, s az anthropológiának újabb typust kereső vizsgálataiban nem járatos”. A Herman által leírt típus „magyar lelkéből sugárzik ki, de komoly tudományos alapja nincsen”. A könyv szerinte gyönyörű olvasmány, de mint tudományos munka értéktelen. Ez az oka annak, hogy a nagyközönség előtt szokatlan érdeklődést keltett ugyan, de tudományos körökben inkább csak feltűnést okozott.

Herman Ottó könyvében első-

8
sorban Jankó fényképfelvételeit bírálta, és igazának bizonyítására részletesen elemezte a kongresszusi kiadvány fényképmellékleteit. Megítélése szerint a magyar nép jellegzetes típusainak jellemzésére elsősorban a szem, az orr és a mimikai izmok a legalkalmasabbak. Éppen ezért külön súlyt helyez a nevetés és sírás befolyásoló hatására, amelyről Jankó „védőügyvédjének” az a véleménye, hogy ezek a tulajdonságok a típusok tanulmányozásához „egytől-egyig körülbelül annyira használhatók, mint a magyar szalonnafajták ízének kitapasztalásához azok bőrkéi”.

Herman Ottó minden jóakarata ellenére sem látta azt, hogy a magyarság embertanának megismeréséhez elsősorban az egész emberi test szomatometrikus és morfológiai vizsgálata szükséges, amelyet a színkomplexió adataival összefüggésben lehet csak megfelelő módon értékelni.

Herman Ottó tehát könyvével tudományos körökben pontosan az ellenkező hatást érte el, mint amit szeretett volna, és bármennyire igyekezett is a századforduló magyarságának jellegzetes típusait illusztrálva bemutatni, az a legjobb akarata ellenére sem sikerült.

Munkájának azonban mai szemmel nézve is van egy rendkívül nagy érdeme. Csupán a könyv megírásával is nagy szolgálatot tett a magyar antropológia ügyének, mert éppen az ezzel kapcsolatos vita bizonyította be, hogy e téren a külföldhöz viszonyítva mennyire el vagyunk maradva. S ahogy más tudományterületeken, így az antropológiában is ösztönösen észrevette azt, hogy mi a tudomány legfontosabb feladata. Dobsának adott válaszában írta: „Ezzel (ti. könyvének megírásával) jogot váltottam annak követelésére, hogy különösen a céhbeliek ne rosszkedvű bírálattal álljanak elő,

150

hanem írjanak jobbat és tökéle-
tesebbet!”

Herman elsősorban Semayer és Dobsa kritikájára válaszolt. Meg kell mondani, hogy ezek a közleményei már világosabbak, mint könyve volt. Ezekben fejt ki felfogását az emberfajták megkülönböztethetőségéről (természetesen szomatikus értelemben!). Így szorinte:

1. az emberfajták sajátosságait makacsul megtartják,

2. ha egyes típusok eltűntek, azok adott nép esetében újra nem fordulnak elő,

3. minden nép visel bizonyos jellegzetes vonásokat, de olyan

egyén nincsen, aki népének összes jellemzőjét magán viselné,

4. minden nép típusa egy bizonyos ideális központ körül csoportosul,

5. keveredett népeknél több az individuális, mint a kevésbé vagy egyáltalán nem keveredett népeknél,

6. az Árpád-kori temetők fő típusainak a keskeny arcú dolichokephal és szélesebb arcú brachykephal, közepes termetű formákat tartja.

Felfogása sok tekintetben helytálló, tény azonban, hogy a nép és faj fogalmát következetesen keveri. Lényegében egy-egy em-

berfajtaival azonosított egy-egy népet is. Nem látta, hogy ugyanazon emberfajta több népnél is előfordulhat.

Kifejtette azt is „Dobsa úrnak” adott válaszában, hogy mi volt könyve megírásával a célja: első sorban ki akarta mutatni, hogy Jankó típusai nem igazi „magyar typusok”; megmutatni hogy — véleménye szerint — melyek a magyar típusok, és miben lehet keresni a típusalkotó jegyek okát.

Nagyon lényeges megállapítása, hogy a típusok keresésénél vissza kell nyúlni, s a nép történetét is vizsgálni kell ahhoz, hogy

igazán jó munkát lehessen végezni. Nem ismeri el a mérések zárólagosságát, és megadja annak is az okát, hogy miért a szemre helyezi a hangsúlyt. Azért teszi ezt, mert süket ember — ő pedig, mint tudjuk az volt — a szemekből olvas!

Dobsának írt válaszát még bővíti, és a későbbi évek alatt is írt a magyar etnikum kérdéséről, ezek a közlemények azonban csak korábbi álláspontjának ismétlései.

Végeredményben tehát ha nem is tudta saját maga ezt a bonyolult kérdést megoldani, munkájával termékenyítő hatást fejtett ki.

És éppen ez adja ilyen jellegű tevékenységének az értékét.

Herman Ottó a pásztoréletről szóló nagy munkájában a kőeszközök mintaszerű áttekintését adja. Kétségtelen, hogy az ősember eszközeinek részletes elemzésével olyan folyamatot indít el, amely végül is számos hazai lelet, majd magának az ősember csontjainak feltárásához vezetett.

A néprajz és ősemberkutatás összefüggése vetődött fel az 1896. évi kiállítás pásztoréleti és halászati részével kapcsolatban Orosz Endrében is, amikor ezt írta: „Az ethnográfia az ősembertannak egyik legkitűnőbb segédtudománya.” A

halászati eszközök alapján jól lehet ugyanis az ősemler életmódjára is következtetni.

Nem véletlen tehát, hogy Herman kutatásai során eljutott az ősemler problémájához. Teljesen világosan látta a kéz és a munka szerepének jelentőségét az emberré válás folyamatában.

1891-ig külföldön számos helyen tártak fel leleteket, Magyarországon azonban ősemlerlelet nem került elő. Az említett év nyarán a miskolci Avas-hegy tövén alapozás közben három jellegzetes alakú kődarabot találtak, amelyeket az épülő ház tulajdonosa 1892 decemberében a minden iránt érdek-

lődő Herman Ottónak küldött el. A leleteket a Természettudományi Társulat 1893. február 19-i (más helyen február 15-i) ülésén mutatta be Herman Ottó az érdeklődőknek első ízben. Majd az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1893. február 28-i ülésén ismertette Hampel József, ugyanakkor Halaváts Gyula geológus azok paleolit voltát kétségbe vonta. Herman nyomban felismerte a leletekben az ősember eszközeit. A leletek diluviális korból való származásáról az Archaeológiai Értesítőben polemizált Halaváts Gyulával.

Első munkájában igen alapos

megfontolások után, de a természettudós óvatosságával jelentette ki: „... már a geológiai viszonyoknál fogva is megvan annak nagy valószínűsége, hogy a miskolci lelet a palaeolith korból való .... amely ... hazánk területéről minden kétséget kizáróan eddig még nem volt kimutatva.” S ez adja egyben közleményének fontosságát is. A leleteket nagyon találóan szakócéknak nevezi el, és azokat chelléen típusúaknak tartja. Elsőrendű fontosságúnak tekinti a földtörténeti korokat jelző rétegek pontos megállapítását. Egy kellően meg nem alapozott geológiai vélemény váltott ki az-

158

után Halaváts Gyulával egy újabb vitát, melynek nyomát az akkori szakirodalomban számos helyen megtaláljuk. E vita létrejöttéhez Herman Ottónak egyik közleményében ismertetett és Telegdi Roth Lajos főgeológus által megadott rétegtani felvilágosítás szolgált alapul.

Herman Ottó két igen alapos közleménye ellenére Török Aurél is ellenvéleményt nyilvánított. Amennyire helytelen módszerrel nyúlt Herman az élő magyarság tanulmányozásához, legalább annyira helytelen volt Török Aurélnak is ez a megnyilatkozása. Nem csoda tehát, hogy Herman a

nagytekintélyű antropológus professzor véleménye ellenére is meg volt győződve igazáról, és töretlenül hitt a pleisztocénkori ember hazai létezésében. De a vita számára akkor meglehetősen kilátástalan voltát is jól látta, amikor megjegyezte: „Ezt a felfogást (ti. Török Aurélét) én, kinek akkor csupán az alaki bizonyíték állott rendelkezésemre, nem törhettem meg.” A hazai antropológus tekintélye előtt azonban a külföld már nem hajolt meg ennyire, és Moritz Hoernes külön méltatta könyvében a miskolci leletek jelentőségét, és azokról ábrát is közölt.

1894-ben Herman a korábbi lelőhelyről újabb jellemző kovaszilánkot kapott, majd 1905-ben ismét egy újabb, ezzel már az ötödik leletet írta le a másik kettővel együtt. Az eredmények arra készítették, hogy a miskolci diluviális ember kérdését ismét felvesse. Ez az újabb indoklás szakkörökben feltűnést keltett, és a Miskolc-vidéki statigráfiai viszonyok revideálásának problémáját tette aktuálissá. Megoldásában a véletlen is segített Herman Ottónak.

A magyar kormányban a földművelési tárca akkor cserélt gazdát, és a koalíciós kormány új földművelésügyi minisztere Da-

rányi Ignác lett. Régi híve és igaz tisztelője volt Herman Ottónak, akinek csak egy szavába került, hogy Darányi elrendelje a tárca keretébe tartozó Földtani Intézetnek, hogy végezze el a borsodi Bükk-hegység területének geológiai reambulációját (földtani térképezését). Ez a munka megoldotta a problémát. Igazolta ugyan azoknak a föltevését, akik szerint a lelet nem diluviális rétegből került elő, de igazolta Herman Ottó feltételezését is. Az Avas-hegy távolabbi környékén ugyanis a jégkorszakbeli rétegek kimutathatók voltak. A konklúzió csakis egy lehetett: a miskolci sza-

kócák másodlagos lelőhelyről kerültek felszínre.

Végeredményben tehát eldőlt a kérdés, és az eredményeket Kadič is összefoglalta. Eszerint az 1891-ben és 1894-ben feltárt leletek valószínűleg másodlagos lelőhelyen, az 1905-ben talált újabb leletek pedig meg nem állapítható geológiai szinten feküdtek, alakjukat tekintve azonban minden kétséget kizáróan paleolit eszközök.

A miskolci leletek kérdésének tisztázása után a Földtani Intézet Kadič Ottokárt bízta meg a Bükk hegység barlangjainak megvizsgálásával, aki Herman Ottó tájékoztatásai alapján elsősorban az alsó-

hámori Szeleta-barlangot és Puska-
porosi-barlangot vizsgálta meg,
tizennégy másik barlanggal együtt,
abból a szempontból, hogy alkal-
masak-e paleontológiai és prehis-
tóriai kutatások végzésére. A dilu-
viális ember Szeleta-barlangi jelen-
létét a medvecsontok, tűzhely-
nyomok és 1907-ig negyven darab
paleolit kőeszköz feltárása igazolta.

Egy tudós számára talán nem
lehet jobb érzés, mint az, hogy
feltevését tények igazolják. Ez
alól Herman Ottó sem volt kivé-
tel, amit az igazol, hogy 1908-ban
közölt cikkében a következőket
írja: „... bevégeztem feladato-
mat, és azzal a tudattal teszem le
164

a tollat, hogy az ősemlék nyomát magyar földön biztosan kimutatnom sikerült.” Azonban nem múlt el felette sem nyomtalanul a vihar, mert még húsz évvel azután is, hogy az első leletről hírt adott, visszaemlékezésében ezt írta: „Boucher du Perthes sorsa magyar földön is mintha kicsinyben ismétlődésre kelt volna . . . az első három tárgyat . . . palaeolithnak tekintettem, és leírtam, tehát mint elsőt a magyarok földjéről, amelyre nézve fennállott a feltevés, inkább tévedés lehetősége, hogy az ősemlék elterjedése magyar földre nem nyúlt át. Mi természetesebb, mint az,

hogy ellenem, aki az ellenkezőt bizonyítottam, szintén ádáz harc indult.” De ezt a harcot megvívta, s hogy miért, annak is megadja az okát idézett munkájában. „Legsajátabb anyaföldünk, hazánk legnagyobb kincsének, az ember őstörténetének megállapításáról van szó, amely érdekünk, de főkötelességünk is!” Ő valóban tett is ezért, amit a magyar ősemlék kutatás lendületes megindulása bizonyított.

Ezért nevezi Lambrecht 1893. február 19-ét — a miskolci leletek első ismertetésének időpontját — a magyar barlangkutatás születésnapjának, 1906. november 14-ét

166

— a Szeleta-barlangban megkezdett próbaásatások napját — pedig a barlangkutatás keresztelőjének. Ezt követte 1910. január 28-a amikor megalakult a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya azzal a céllal, hogy a szépen gyűlő ősemberi kőszerszámok után az ősember csontmaradványait is mielőbb feltárják. Erre minden reményük megvolt, hiszen 1909-ben a répáshutai Balla-barlangban már megtalálták egy aurignaci-kori gyermek koponyáját.

Herman Ottó zsenialitásának köszönhetjük a magyar ősemberkutatás megkezdését. Soha el nem

évülő érdeme, hogy ilyen irányú iskolázatlansága ellenére a kezébe került kőeszközök paleolit jellegét azonnal felismerte, és a figyelmet egy addig teljesen elhanyagolt kutatási területre irányította. Megfigyelőképességével társult intuícióinak köszönhetjük, hogy ezek a kutatások először éppen a Bükk hegységben kezdődtek, és hamarosan eredményt is hoztak. Elképzelhető, mennyire visszavetette volna az őseemberkutatást egy eredménytelen irányban megkezdett ásatássorozat. Ő szabta meg a kutatás célját is, mely szerinte „nem egyoldalú mesterseges és mesterkélt alaprendszerek

alkotása, hanem az ősemler fej-
lődéének és összes életviszonyai-
nak megállapítása a természet ala-
kulatainak mentében. A kutató
vessen számot az ősemler összes
szükségleteinek lényegével, és ve-
gye számba azt is, amit ezek mon-
danak neki.” Az ő elgondolása
alapján sikerült a magyar barlang-
kutatóknak és régészeknek az őse-
mlerleletek feltárása terén olyan
sikereket elérniök, amelyeket tő-
lük a nyugat-európai eredmények
alapján a külföld kutatói elvártak.

Az ősemler magyarországi lé-
tezésére vonatkozó feltevését fé-
nyesen igazolta azután a Cserép-
falu melletti Subalyuk-barlang-

ban 1932-ben feltárt neander-
völgyi típusú ősemberlelet is, vala-
mint az 1965-ben Vértesszőlő-
sön felszínre került előember nyak-
szirtcsontja és fogai. Úgy tűnik,
az utódok megfogadták Herman
jótanácsát: „Az ifjú erőteljes nem-
zedék lépjen a rogyó vének helyé-
re, s a palaeolith kutatásnál hasz-
nálják fel Miskolc és a borsodi
Bükk hegység tanulságait. Indul-
janak a fiatalok, s ha valaki: én
kívánok nekik teljes sikert. Ami-
dőn a sikerért küzdenek, gondol-
janak a magyar tudományosság
s benne édes magyar hazánk
kulturális érdekére, jövődjére,
mert mindnyájunknak, akik ma-

gyarok vagyunk, elsősorban ezt kell szolgálnunk!”

A magyar biológia történetében egyedüli tudós volt Herman Ottó, aki számos más tudományágban is maradandót alkotott. Elsősorban a kiváló ornitológust és néprajzkutatót tiszteljük benne, de az őseemberkutatás terén végzett munkásságával a magyar antropológia történetébe is örökre beírta a nevét. Szorgalma, tudása és akaratereje, a tudományos igazságok felderítése érdekében tanúsított fanatizmusa például szolgálhat minden kutató számára.

FARKAS GYULA

BIBLIOGRÁFIA

Herman Ottó főbb művei

- Magyarország pók-faunája*. I. Általános rész. Bp. 1876. — II. A rendszer. Bp. 1878. — III. Leíró rész. Bp. 1879. A Természettudományi Társaság kiadványa. Félhasábos német szöveggel: *Ungarns Spinnen-Fauna*.
- A phylloxera*. Vészkiáltás a magyar szőlők érdekében. Bp. 1880.
- Ősi nyomok a magyar népies halászatban*. Bp. 1885.
- A magyar halászat könyve*. Bp. 1887.
- 1888 : XIX. törvénycikk a halászatról. Bp. 1888.
- A halgazdaság rövid foglalatja*. Bp. 1888.
- Petényi János Salamon, a magyar tudományos madártan megalapítója 1799–1855. Életkép. Bp. 1891.
- Főjelentés — Compte Rendu II. Internat. Ornith. Kongress.* Bp. 1891.
- Az északi madárhegyek tájáról*. Bp. 1893.

- A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig.* Bp. 1895.
- Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet.* Bp. 1898.
- A magyar ősfoglalkozások köréből.* Bp. 1899.
- A madarak hasznáról és káráról.* Bp. 1901. — További kiadásai: 1904., 1906., 1960.
- A magyar nép arcza és jelleme.* Bp. 1902.
- A madarak és fák napja Magyarországon.* Történeti vázlat. Der Vogel- und Baum-Tag in Ungarn. Bp. 1906.
- Az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország.* Történeti vázlat. Bp. 1907.
- A magyarok nagy ősfoglalkozása.* Előtanulmányok. Bp. 1909.
- A magyar pásztorok nyelvkincse. A magyarok nagy ősfoglalkozása.* Bp. 1914.
- Falco subbuteo* Linné. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1864–65., 84–86., 132.
- A Mezőség I. A Hódas- vagy Szarvastó és környéke.* Természetrajzi, jelesen állattani szempontból tárgyalva. Erdélyi

- Múzeum-Egylet Évkönyvei 1869. 8—29.
- A párizsi „commune” előzményei. „Café Madrid”. Magyar Polgár 1871. jún. 7.
- A Mezőség II. A Mező—Záh—Tóháti, továbbá Méhesi, Báldi és Mező-Sályi tosorozat. Természetráizi, jelesen állattani szempontból tárgyalva. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1872. 42—67.
- Az Omladina és némely törekvése. Ellenőr 1874. ápr. 8—, 9—, 10.
- A rét zenevilágából. Természettudományi Közlöny 1876. 297—313.
- A mérges csók. Természettudományi Közlöny 1876. 412—414.
- Ez is egy mérges csók. Vasárnapi Újság 1877. 121.
- A műnyelv kérdéséhez. Természetráizi Füzetek 1877. 69—74 l.
- Programbeszéd a szeged-rókusai alsóvárosi választókerületben. 1879. okt. 21. Szegedi Napló 237. sz.
- A Schulverein ügye. Egyetértés 1882. márc. 30.

- Tudomány és hazafiság.* Előadás Kolozsvárott,
1886. dec. 8. Erdélyi Híradó 1886.
292. sz.
- Madártani elemek szépirodalmunk főbb forrá-
saiban.* Természettudományi Közlöny
1889. 54—58.
- Magyar pásztoremberek remekelései.* Előadás.
1891. nov. 28. Ethnographia. 1891.
310—321. l.
- Felhívás a néprajz híveihez és barátaihoz,*
Ethnographia 1892, 249—252,
- A miskolci tűzkő-szakócák.* Természettudo-
mányi Közlöny 1893, 169—183.
- A miskolci palaeolith-lelet,* Archeológiai Ér-
tesítő 1893, 1—25,
- A tarvarjú (Geronticus eremita) emléke*
Magyarországon. Aquila 1903. 35—65.
- A borsodi Bükk ősembere.* Természettudomá-
nyi Közlöny 1908. 545—564.

A Herman Ottóval foglalkozó szakirodalomból

- ÁBRAHÁM AMBRUS: Herman Ottó a biológus.
Aquila 1968. 11—19.
- APÁTHY ISTVÁN beszéde Herman Ottóról.
Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve
1910-re. Kolozsvár, 1911. 90—91.
- BALOGH ISTVÁN: Herman Ottó a Hortobágyon.
Alföld 1955. 69—72.
- BERECZK PÉTER: Herman Ottó. Bp. 1954.
Útmutató a TIT előadóinak.
- BALASSA JÓZSEF: Herman Ottó emlékezete.
Magyar Nyelvőr 1935. 109.
- CHERNEL ISTVÁN: Herman Ottó. Aquila
1914. 7—48.
- CSERMÁK GÉZA: A néprajztudós Herman
Ottó. Ethnographia 1955. 487—500.
- DÉNES SZILÁRD: Herman Ottó stílusa.
Magyar Nyelvőr 1930. 102—108.
- FARKAS GYULA: Herman Ottó antropológiai
munkássága. Anthropológiai Közle-
mények 1964. 135—139.
- GEBHARDT L.: Die Ornithologen Mitteleuro-
pas. Giessen, 1964. 404.

- KEVE ANDRÁS: Herman Ottó a zoológus és ornitológus. Állattani Közlemények 1960. 9—16.
- LAMBRECHT KÁLMÁN: Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Bp. 1920.
- LAMBRECHT KÁLMÁN: Herman Ottó élete. Bp. 1934. 1939.
- MÉHELY LAJOS: Herman Ottó emlékezete. Természettudományi Közlemények 1915. 73—90.
- MADARASSY LÁSZLÓ: A pásztorélet tudományos fölfedezése. Bp. 1927. Különnyomat a Kócsagból.
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: Herman Ottó beszámolója. Pesti Hírlap 1883. 270. sz.
- NAGY TIBOR: Herman Ottó legpéldásabb tudományos népnevelőnk. Népművelés 1954. 10—11. sz. 5—10.
- ORTUTAY GYULA: Herman Ottó. Széphalom 1939. XII. 35—40. — Írók, népek, századok. Bp. 1960. 239—247. — Halhatatlan népköltészet. Bp. 1966. 113—122.
- PROHÁSZKA JÁNOS: Herman Ottó és a magyar nyelv. Magyar Nyelvőr 1956. 32—37.

STRESEMANN, E.: The Congress. Proc. VIII.

Int. Orn. Congr. Oxford, 1934. 4—22.

STRESEMANN, E.: Die Entwicklung der Ornithologia. Berlin, 1951. 431

STRESEMANN, E.—THOMSEN, P.: Johan Friedrich Naumann der Altmeister der deutschen Vogelkunde. Leipzig, 1957. 212.

SZÉKELY SÁNDOR: Herman Ottó. Bp. 1955.

VARGA DOMOKOS: Herman Ottó. Bp. 1957.

VÖNÖCZKY-SCHENK JÓZSEF: Ötven év. Aquila 1943. 9—141.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Tipográfia; borító, kötéstervezés:

Komlosán György

Műszaki szerkesztő: Budai Anikó

AK 1253 k 7174 Terjedelem: 5,6 (A/5) ív

71.70505 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

